

Міністерство освіти і науки України
Національний університет «Острозька академія»
Факультет політико–інформаційного менеджменту
Кафедра документознавства та інформаційної діяльності

ЗАТВЕРДЖЕНО

на засіданні кафедри документознавства
та інформаційної діяльності

(протокол №__ від «__» _____ 2020 р.)

завідувач кафедри документознавства
та інформаційної діяльності

_____ к.і.н., доц. Г. В. Охріменко

Магістерська робота

на здобуття освітньо–кваліфікаційного рівня магістр

на тему

«Академічна міграція в контексті глобалізаційних процесів»

Виконала: студентка магістеріуму,
групи МІнс–61
напряму підготовки 029
спеціальності «Інформаційна, архівна та
бібліотечна справа»

Крайчинська Олександра Вікторівна

Керівник: к. ф. н., доц.

Маслова Юлія Петрівна

Рецензент: к. п. н., доц.

Костюченко Олексій Миколайович

Острог – 2020

ЗМІСТ

ВСТУП	2
РОЗДІЛ 1. АКАДЕМІЧНА МІГРАЦІЯ: ПОНЯТТЯ, ТЕНДЕНЦІЇ, НАСЛІДКИ	9
1.1. Визначення академічної міграції	9
1.2. Академічна міграція: особливості міжнародного і внутрішнього ринку наукових кадрів	20
1.3. Класифікації міграційних процесів	23
1.4. Міжнародна студентська міграція	28
1.5. Людський капітал	34
Висновки до розділу	36
РОЗДІЛ 2. ІНФОРМАЦІЙНО–СТАТИСТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПОТОЧНИХ ПРОЦЕСІВ В ОБЛАСТІ АКАДЕМІЧНОЇ МІГРАЦІЇ	39
2.1. Практичні аспекти академічної міграції студентів	39
2.2. Аналіз статистичних даних міграційних процесів	46
2.3. Академічна міграція як наслідок глобалізації	52
Висновки до розділу	63
РОЗДІЛ 3. ЧИННИКИ І НАСЛІДКИ АКАДЕМІЧНОЇ МІГРАЦІЇ (на прикладі молоді)	66
3.1. Чинники впливу при рішенні виїзду за кордон	66
3.2. Підтвердження/спростування гіпотез	73
3.3. Мотиви студентів щодо міграції	76
3.4. Наслідки академічної міграції	78
Висновки до розділу	80
ВИСНОВКИ	82
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	86
ДОДАТКИ	96

ВСТУП

Одним із на важливіших показників розвитку суспільства як соціальної системи – є соціальна мобільність. Соціальна мобільність – це можливість змінити своє становище в суспільній структурі.

Глобалізаційні процеси охоплюють всі передові сфери життя сучасного соціуму. Освітня діяльність, будучи фундаментальним компонентом життя суспільства, також відчуває структурні трансформації під силами глобалізаційних змін. На сьогоднішній день зарубіжні формати освітнього процесу, поряд зі зміцненням своїх стандартів, продовжують розширюватися і розвиватися на шляху міжнародного співробітництва. Імідж і престиж країни на світовій арені оцінюється безліччю критеріїв як оборонно–промислового характеру, так і соціально–культурного плану. Зростання ділової активності на міжнародній арені обумовлений не тільки гонкою економічних перетворень, конкурентоспроможність держави також складається з цивільного потенціалу кожної особистості в особі жителів країни.

Акумуляційний ефект формує здатність досягати планових показників, ставити нові цілі, вчитися у конкурентів і в суперництві з ними здійснювати зростання національного виробництва матеріальних і нематеріальних благ. Ініціатором і ідеологічним двигуном науково–технічного прогресу є людина. З'єднувальна якість руху суспільства між поколіннями протягом життя ґрунтується на навчанні і наставництві в процесі передачі знань, досвіду і методів отримання нових результатів. Це можна простежити як в навчальних закладах, так і на виробництвах. Таким чином, виникає суттєва проблема нестачі кадрів, що створює небезпеку державності України та вимагає реформ політики уряду.

Актуальність теми. Переважною тенденцією в сучасних міжнародних відносинах стає процес глобалізації, який є природним кроком історичного розвитку людства і що представляє собою еволюційний процес розвитку світової економіки і міжнародних відносин, результатом якого є зростаючий

вплив на економіку, політику, соціальні системи окремих країн різних факторів міжнародного значення: економічних і політичних зв'язків, технічного, інформаційного і культурного обміну, в тому числі міграційних процесів.

Міграція населення і трудових ресурсів в кінці XX – початку XXI століття, в рамках якої значне місце займає міграція висококваліфікованих фахівців, показала збільшене значення наукового потенціалу в соціально–економічному розвитку міжнародної спільноти. В кінці XX – початку XXI століття сформувалося глобальне явище міждержавної академічна міграції, в якому академічна праця є найважливішим чинником і ресурсом сталого розвитку і безпеки країни.

Потоки академічної міграції істотно впливають на політику і економіку України, і, як наслідок, зростає роль регулювання процесів академічної міграції в регіонах і мегаполісах, що багато в чому визначає актуальність обраної теми дослідження.

Академічна міграція призводить до перерозподілу людського капіталу між країнами світу. Масова міграція найбільш освічених і перспективних кадрів призводить до виснаження людського капіталу в країні, що значно позначається на можливостях її економічного зростання. Якщо говорити про Україну, то останнім часом все частіше звучать думки, що пора позбавлятися від ресурсної залежності і робити все можливе, щоб стати країною з наукомісткою економікою, з орієнтацією на розвиток інновацій. Для цього необхідні інвестиції в освіту, в дослідження, в науку.

Реальність показує, що сьогодні важливо не просто виростити кваліфіковані перспективні кадри, а й утримати їх в країні. Саме тому важливо розуміти, чим керуються освіченими людьми, коли вони вважають за краще покинути Батьківщину. У чому основні причини від'їзду? Що могло б утримати мігрантів від цього кроку? Скільки втрачає країна через академічної міграції? І чи можна зробити так, щоб цей процес працював на благо України? На всі ці вкрай актуальні питання поки не було дано вичерпні відповіді. В даному дослідженні зроблена спроба висвітлити перераховані вище проблеми на

прикладі освіченої молоді (студентів і випускників НаУ «ОА» – одного з провідних вищих навчальних закладів України). Група освіченої молоді з високим потенціалом була обрана тому, що саме її представники мають найбільший людським капіталом, порахували по методу дисконтованого потоку майбутніх доходів.

Стан наукової розробленості теми. Тема міграції системна для сучасного суспільства і інтегративна за своєю природою. Вона являє собою тісний взаємозв'язок різноманітних аспектів дослідження соціального життя: політичних і соціальних, ідеологічних і економічних, культурних і духовних та ін. Тому проблему міграції ми позначаємо як міждисциплінарну, універсальну. Вона входить в число пріоритетних, магістральних досліджень в гуманітарних науках, економічних (економіка і статистика), до неї звертаються історики, соціологи і футурологи.

Причина такої підвищеної уваги серед дослідників, на наш погляд, полягає в тому, що дане явище має безліч наслідків: політичних, соціальних, економічних, релігійних та культурних. Міграцію можна назвати одним з найскладніших соціальних явищ, що мають величезну кількість взаємозв'язків з іншими суспільними процесами і явищами. Сучасне вивчення міграційних процесів є розгляд комплексу питань щодо причин міграції, сукупності ключових характеристик, форм, функцій і генезису. Тобто зазначена сукупність розглянутих питань є перетином змістовно–сутнісних і причинно–цільових, а також функціональних аспектів феномену міграції і лежить в руслі дослідження проблеми міграції методами соціології, економіки, статистики, політології. Дослідниками наводиться детальний розгляд процесу міграції, вивчення механізмів міграційних процесів, але не проводиться осмислення цих процесів, не відбувається соціально–філософський аналіз міграційних потоків.

Змінена внаслідок міграційних процесів структура суспільства вивчається детально, але обходиться увагою вчених питання трансформації соціальної духовності, ролі, яку відіграє міграція в сьогоденні і моральні та ціннісні зміни, які несе вона для майбутнього розвитку соціального простору. Дані питання

лежать в руслі соціально–філософського осмислення проблеми міграції, яке, на наш погляд, представлено в науковій площині незаслужено мало.

Міграція, як складний суспільно–політичний феномен, досліджується різними науками, які вивчають певні аспекти даного явища і використовують для наукового аналізу власний теоретико–методологічний інструментарій.

Активне вивчення міграції до початку третього тисячоліття призвело до появи міграціології як окремої галузі наукового знання, досить глибоко представленої в працях дослідників різних наукових напрямків і шкіл.

Історіографія міграційних процесів представлена роботами вітчизняних вчених, таких, як: А. Г. Вишневський, В. І. Мукомель, Е. А. Паін, Л. Л. Рибаківська, С. В. Рязанцев та ін. І зарубіжних дослідників М. Дж. Пріор, Дж. Саймон, С. Сассен, О. Старк та ін.

Одним з перших наукове визначення міграції зробив Є. Г. Равенштейн в кінці XIX століття. Згідно з цим визначенням міграція є «постійним або тимчасовим (непостійним) зміною місця проживання людини»

Розвиваючи зазначену ухвалу, визначимо міграцію як закінчений вигляд територіального переміщення (у вузькому сенсі) і як переселення людей (в широкому). Такий поділ простежується в наступних визначеннях поняття міграції, даних дослідниками явища. У них чітко видно посилення до зазначеного визначення в частині спільності характеристик. Наприклад, в дослідженнях Г. С. Вечканова, А. С. Ахієзера, Л. Л. Рибаківська. Дані дослідниками визначення містять і розвивають критерії простору, часу і масовості.

Академічна міграція та виникають, в зв'язку з цим, ризики детально розглянуті в дослідженнях М. М. Лебедєвої, колективній роботі А. І. Серебрєнікову, А. В. Мікрюкова, Ю. В. Куваєвої, А. А. Горохова.

Як теоретико–методологічних обґрунтування в роботі, використовувалися напрацювання зарубіжних вчених, таких як: А. Saxenian, А. Scott. Модель людського капіталу була розроблена на основі праць Gary Becker, Dale W. Jorgenson and Barbara M. Fraumeni, Р. І. Капелюшнікова. Також були

використані дані досліджень, виконаних різними міжнародними недержавними організаціями, наприклад ОЕСР, Світовий Банк і ООН.

Тему академічної міграції стали активно розробляти зарубіжні дослідники, починаючи з 1990-х років. Добре вивчений феномен "витоку мізків", що став особливо популярним на початку 2000-х. Дослідження також проводились силами міжнародних організацій, таких як UNESCO, ООН або ОЕСР. Якщо говорити про українських дослідників, то вони в основному вивчали академічну міграцію в вузькому сенсі – тобто фокусувалися на відтоку вчених з України в західні країни, який мав місце в кінці 1990-х років.

Внеском цієї роботи у розробку даної проблеми буде аналіз сучасного стану, передумов виникнення та можливих шляхів розвитку академічної міграції.

Метою дослідження є виявлення соціально-економічних чинників і ефектів академічної міграції з України освіченої молоді з високим потенціалом, і на основі цього обґрунтувати необхідність можливих заходів з регулювання даного процесу.

В рамках проведення дослідження автор ставив перед собою наступні завдання:

1. Вивчити теоретичну і методологічну базу досліджень в області академічної міграції.
2. На основі зібраних даних отримати повну статистичну картину академічної міграції (як для України, так і для зарубіжних країн).
3. Виявити чинники, що впливають на міграційні настрої молоді, на основі даних, отриманих в ході опитування понад 200 студентів ВНЗ. Перевірити гіпотезу про те, що міграційні плани студентів корелюють з напрямком отриманої освіти, кар'єрними планами, фактором наявності досвіду проживання за кордоном, з місцем поточного проживання та освітньої щаблем, на якій вони знаходяться.
4. Виявити ефекти від академічної міграції молоді на основі оцінок, отриманих з моделі людського капіталу з академічної міграцією. Перевірити

гіпотезу про те, що втрата в людському капіталі через від'їзд деякої частки високоосвіченої молоді може бути компенсована за рахунок повернення частини виїхали фахівців.

5. На основі отриманих висновків дати рекомендації по здійсненню заходів, спрямованих на нівелювання наслідків академічної міграції з України.

Об'єктом дослідження є академічна міграція, як частина міграційних потоків, що протікає в умовах глобалізації в сучасному світі, окремих регіонах, державах, в тому числі і України.

Предмет дослідження становлять тенденції академічної міграції населення в сучасній Україні.

Методологічна база дослідження. Методи дослідження обирались відповідно до поставлених цілей та задач дослідження.

Методологічною основою дослідження стали загальнонаукові та спеціальні методи. Недостатнє висвітлення питання в науковій спільноті, складність визначеного об'єкту вимагали залучення матеріалів та досліджень не тільки з політології та філософії, а й соціології, психології, економіки, демографії та історії. Був використаний інформаційно–селективний метод, який передбачає вибір інформаційних джерел, які відповідають тематиці наукового дослідження. При написанні дослідження широкого використовувались загальнонаукові методи: дедукція, індукція, аналіз, синтез, абстрагування та узагальнення.

В якості методу аналізу даних були використані статистичні методи дослідження, метод регресійного аналізу. Логістична регресійна модель була побудована з використанням статистичного пакету IBM SPSS Statistics.

Аналіз позитивних та негативних наслідків міграційних процесів в академічному аспекті вимагав залучення системного та структурно-функціонального підходів, що дозволило виокремити низку критеріїв, за якими здійснювалася оцінка наслідків як для країн-донорів міграції, так і для країн-реципієнтів.

В процесі дослідження широко застосовувалися методи аналізу: порівняльно–політологічний метод, системний підхід, інституціональний аналіз, прогностичний метод (побудова сценаріїв), а також використовувалися методи соціологічного опитування (анкетування та інтерв'ювання).

Наукова та практична значущість роботи. Говорячи про наукову новизну роботи, варто зауважити, що це єдине дослідження, в якому робиться спроба дати економічну оцінку наслідків академічної міграції молоді за допомогою моделювання динаміки людського капіталу країни. В рамках розробленої моделі людського капіталу з академічної міграцією були розглянуті кілька міграційних сценаріїв і дана оцінка їх можливого впливу на сукупний людський капітал.

Крім цього, як вже згадувалося раніше, більшість досліджень, опублікованих в Україні з даної тематики, фокусуються на академічній міграції вчених і дослідників з України (тобто лише тих, хто володіє науковими ступенями). Новизна даного дослідження полягає в тому, що воно розглядає молодіжну і студентську міграції. Даний тип академічної міграції практично не вивчений в Україні, почасти тому, що набув широкого поширення в нашій країні порівняно недавно.

І нарешті, дана робота являє собою дослідження міграційних настроїв молоді, тобто є перспективною, а не ретроспективною, і робить спробу спрогнозувати стан речей в майбутньому, що може бути вкрай корисно для розробки ефективної соціально–економічної політики.

Звичайно, в силу того, що результати дослідження відображають настрої молодих людей, вони не можуть претендувати на високу прогностичну точність. Однак бачення того, що може статися, якщо гіпотетичні бажання людей втіляться в реальність, можуть стати серйозним аргументом для політиків і державних діячів, коли вони розробляють стратегії, пов'язані з людським капіталом і міграцією, як сьогодні, так і в майбутньому.

Обґрунтування структури роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів поділених на підрозділи, висновків, списку використаних джерел та додатків.

РОЗДІЛ 1. АКАДЕМІЧНА МІГРАЦІЯ: ПОНЯТТЯ, ТЕНДЕНЦІЇ, НАСЛІДКИ

1.1. Визначення академічної міграції

На сьогоднішній день не існує єдиного підходу до визначення поняття "академічна міграція". У вузькому сенсі воно включає тільки міграцію вчених і дослідників, володарів наукових ступенів. В широкому розумінні мається на увазі міграційні потоки освічених і кваліфікованих кадрів взагалі, включаючи студентську міграцію, яка набирає обертів в Україні і в світі в останні десятиліття.

На основі зазначених вище трактувань в даному дослідженні академічна міграція визначається як процес, заснований на пересуванні фахівців, що займаються висококваліфікованим, інтелектуальним або творчою працею, а також потенційних фахівців – студентів і стажистів, що виїжджають за кордон більш ніж на рік.

На сучасному етапі посилення мобільності кваліфікованої праці викликається швидким поширенням технологічних інновацій і прискоренням процесів глобалізації. Інформація стає доступною все більшій кількості людей. Особливо сильно це позначається на країнах, що розвиваються. Там наявність інформації розкриває людям невідомі раніше можливості, що сприяє поширенню міграційних процесів. Наприклад, за допомогою інтернету сьогодні набирає популярність тенденція здобувати освіту он–лайн (дистанційно). Особливо в період пандемії SARS – CoV–2 (2019) ми мали змогу випробувати на повну системи он–лайн освіти. Все більше людей можуть собі дозволити проходити курси від провідних ВНЗ світу і покращувати свої професійні навички, оперативно відповідаючи на запити ринку праці. Вивчення іноземних мов також стало набагато доступнішим, що також відкриває двері потенційним мігрантам.

У сучасному світі людський фактор соціально–економічного розвитку став безпосереднім капіталом. А міграція формує значну частину цього капіталу. Ця функція міграції отримує зримо вираження в її кількісних параметрах. Характерними особливостями міжнародної міграції населення є постійне збільшення її масштабів, залучення у міграційний кругообіг населення практично всіх країн світу, швидке зростання в ньому частки трудової міграції. Велике значення для визначення ролі міждержавної міграції в суспільних процесах набувають її структурні характеристики. Вона стає все більш диференційованою за професійними, кваліфікаційними, освітніми ознаками, спеціальностями її учасників. Постійно зростає частка залучаються до неї висококваліфікованих працівників.

Перехід до постіндустріального суспільства істотно підвищив роль наукової і інженерної праці в соціально–економічному розвитку країн, в ефективному використанні ними наявних ресурсів. Як зазначає американський вчений П. Друкер, «справжнім капіталом розвинутої економіки є знання, а працівники академічної праці перетворилися в групу, яка визначає цінності і норми суспільства» [51]. Природним наслідком цього стало швидке розвиток вельми специфічного сегмента ринку праці – ринку наукових кадрів і кваліфікованих фахівців (насамперед в області наукового обслуговування), множення чисельності вчених, менеджерів, фахівців, зростання мобільності відповідних кадрів. У 1962 р. в доповіді Британського королівського товариства вперше з'явилося поняття «brain drain». Воно було використано для позначення еміграції вчених, інженерів і техніків з Великобританії в США. Але дуже швидко його стали застосовувати і за межами США, оскільки вже тоді описуваний ним феномен отримав загальносвітове звучання.

У зв'язку з цим слід зробити важливе методичне зауваження: в будь–яку історичну епоху процес наукового і технологічного розвитку має розглядатися як загальнолюдський і долаючий будь–які перешкоди. Одна з найпоширеніших форм такого подолання – безперервне просторове переміщення талановитих людей, носіїв передових наукових знань, через різні, в тому числі етнічні і

національні кордони. Воістину історія розвитку світової цивілізації – це історія академічної міграції.

Уже середньовічні університети намагалися підняти свій престиж, переманюючи вчених з університетів інших країн. В Україні перші діячі науки були часто емігрантами з Німеччини, запрошеними особисто панами. Історія знає чимало і таких прикладів, коли люди, послані для навчання за кордон, відмовлялися повертатися на батьківщину.

Сучасна міжнародна міграція наукових кадрів теж складається ніби з двох потоків: з фахівців, що переїжджають з одних розвинених країн, переважно європейських, в інші, розташовані за межами Європи (Великобританії, наприклад, щорічно залишає близько тисячі талановитих вчених), і з уродженців країн Африки, Азії, Латинської Америки, Східної Європи та СНД, які здобули освіту в американських і європейських вузах, але не повернулися на батьківщину.

Отже, «відплив умів» ототожнюють в першу чергу з вченими, а її перші приклади відносять до часу виникнення самої науки. Разом з тим те, як «витік» проявився на рубежі 40–50-х років XX ст., зробило її багато в чому новим явищем. Тоді вперше придбав масові масштаби від'їзд талановитих вчених і випускників університетів Європи, зазвичай молодих людей, націлених на наукову діяльність та продовження освіти, за океан, в наукові центри США, частково Канади і Австралії. Процес цей торкнув Великобританію, Італію, певною мірою Францію і ряд інших країн. Тільки за 1950–1960 рр. в США прибуло близько 100 тис. висококваліфікованих фахівців, що чимало сприяло розвитку не тільки науки, а й економіки американського суспільства. Бо «до 40-х років Америка могла бути охарактеризована високим рівнем розвитку технології, домінуючим промисловим виробництвом, але відносно слабким розвитком науки. Центр всесвітньої науки в ті роки перебував у Європі, а потім сталась неймовірна зміна. Економістами документально доведено, що в Сполучених Штатах Америки з часів Другої світової війни поява в науці нових технологій пояснює більше половини всіх підвищень економічної вироблення

на душу населення». І багато таких технології створювалися в ході фундаментальних наукових досліджень, що проводилися в США «імпортованими» вченими [6].

Досвід Другої світової війни зробив очевидною роль науки і технологічного оновлення як в забезпеченні військової переваги і, відповідно, національної безпеки, так і в прискоренні економічного зростання. У розвинених країнах була ясно усвідомлена необхідність інтелектуалізації суспільної праці. Зайнятість у сфері науково–дослідних і дослідно–конструкторських розробок (НДДКР) стала потужним двигуном науково–технічних проривів і соціально–економічних перетворень. Але інтенсивна розробка, використання і розвиток складних технологій, широке поширення комп'ютерної та інформаційної техніки припускають наявність і використання висококваліфікованих трудових ресурсів нового типу. І з 60–х років країни Заходу почали проводити цілеспрямовану політику щодо формування таких ресурсів.

Тоді в наступне десятиліття в індустріально розвинених країнах було прийнято цілу низку законів та інших нормативних актів, націлює всі суб'єкти економічної діяльності на розвиток інтелектуального потенціалу робочої сили, заохочували і державні організації, і приватні фірми, і корпорації до «інвестиціям в людини». Також намагалися стимулювати імміграцію працівників, придатних для зайнятості в області академічної діяльності.

Країни, що розвиваються, природно, стали відчувати величезні труднощі через брак кадрів як вищої і високої, так і середньої кваліфікації. Тому з'явилося нове визначення «витоку мізків» як «міграції талановитих і висококваліфікованих індивідів з бідних і ізольованих місць в індустріальні центри».

Таким чином, у порівнянні з післявоєнним періодом академічна міграція помітно розширила свій ареал, а головними постачальниками приїжджих вчених стали країни Азії, Латинської Америки і Африки. Всього за 1961–1980 рр. тільки в США, Англію та Канаду перебралися понад 500 тис. фахівців –

переважно вчених, інженерів і медичних працівників. В останні роки завдяки лібералізації режиму виїзду з колишніх соціалістичних країн і усунення колишньої закритості їх наукових співтовариств вихідці з них також активно включилися в інтелектуальну міграцію. Правда, прогнози про напливи емігрантів «зі Сходу», обчислювальному мало не сотнями тисяч вчених, виявилися неспроможними. Проте, новий напрямок міграції зробив і продовжує впливати певним чином на тенденції розвитку світового ринку наукових кадрів.

У літературі виділяють три основні підходи до оцінки ефектів (виграшів / втрат) від академічної міграції.

Brain drain або витік мізків – початковий процес, щільно пов'язаний з інтелектуальною міграцією, часто використовується в якості її синонім. При цьому підході основний упор робиться на негативний ефект для "країни–експортера". При цьому найчастіше обговорюється втрата інвестицій держави в освіту, недоотримані обсяги податкових зборів і зниження позитивних зовнішніх ефектів для економіки, вироблених освіченими та кваліфікованими членами суспільства [60]. Більш того, нестача кваліфікованих кадрів в довгостроковому періоді може призводити до обмеження зростання продуктивності економіки, що, в свою чергу, може сприяти зростанню рівня безробіття [51]. Макроекономічна література пояснює явище витоку мізків наступним чином: менш розвинені регіони відчують нестачу в кваліфікованих кадрах, а значить, прибутковість капіталу невелика. Інвестиції не приходять в регіон, і середня продуктивність залишається на низькому рівні. Це ще більше стимулює освічених і кваліфікованих працівників їхати за кордон, породжуючи витік мізків [71].

До числа наслідків «витоку мізків» з країн, що розвиваються також відносять і «розмивання» середнього класу, який вважається основою будь-якого сучасного суспільства. В результаті, стало популярним порівняння витоку мізків з новим видом колоніалізму: якщо раніше колонії постачали метрополій готові вироби і сировину, то нині розвиваються постачають

колишнім метрополій своїх фахівців, при цьому часто—густо нічого не отримуючи взамін.

Остання помітна тенденція в сфері академічної міграції в Україні є перехід від безповоротної міграції до тимчасової робочої міграції. Це виділяють багато авторів, називаючи це явище "циркуляцією мізків" (brain circulation). А. Saxenian в своїй книзі "The New Argonauts: Regional Advantage in the Global Economy" була однією з перших, хто почав вивчати академічної міграцію, провівши аналогію з сполученими судинами [80]. Іншими словами, кваліфіковані фахівці (вчені, інженери, дослідники, менеджери) все частіше їдуть за кордон за тимчасовими робочими контрактами з метою накопичення професійно—виробничого досвіду, а не з метою емігрувати. Такі фахівці потім повертаються на батьківщину, збагачені новими знаннями, вміннями та досвідом.

Brain gain або приплив мізків – це ідея про те, що при грамотно побудованій політиці держави—експортера, вона може також виграти від академічної міграції своїх фахівців. Даний підхід ґрунтується на ідеях зворотної міграції, репатріації, матеріальної допомоги, що надходить на батьківщину від мігрантів, а також пов'язується зі створенням національних діаспор за кордоном, що сприяють припливу на батьківщину наукових знань та інформації. Варто зауважити, що такий виграш від академічної міграції можливий тільки в разі, якщо емігрант домагається за кордоном успіху на професійній ниві.

Однак нерідко відбувається так, що академічний мігрант, не може знайти в новій країні робоче місце, що відповідає рівню його компетенцій, і змушений працювати в якості низько кваліфікованого персоналу. У таких випадках використовується третій підхід до оцінки академічної міграції, так звана розтрата умів, або Brain waste. Її пов'язують з тим, що емігрант не використовує повністю свій інтелектуальний і професійний потенціал, по суті, витрачаючи здібності не за призначенням.

Так, наприклад, в дослідженні «Brain Waste? Educated Immigrants in the U.S. Labor Market» було виявлено, що емігранти з вищою освітою, які прибувають в США з різних країн, мають нерівні шанси знайти гідну їх кваліфікації роботу. В основному, це пов'язано з особливостями країни походження, які визначають якість людського капіталу. Наприклад, такими факторами є сумарні витрати країни на вищу освіту і якість володіння англійською мовою [72].

У ряді досліджень також відзначається цікавий аспект, який в найближчому майбутньому може сприяти зниженню обсягів академічної міграції. Справа в тому, що багато закордонних компаній, що володіють наукомістким виробництвом, відкривають в Україні повноцінні дослідницькі центри і встановлюють міцні зв'язки з провідними українськими ВНЗ, використовуючи інтелектуальний потенціал країни на її території. Таким чином, іноземні інвестиції високотехнологічних компаній пропонують українським дослідникам і вченим альтернативу міграції в умовах мізерного фінансування наукомістких галузей з боку України. Такі тенденції можуть послужити хорошим прикладом глобалізації людського капіталу. Хоча, звичайно, варто пам'ятати, що в даному випадку всі плоди роботи вчених і дослідників належать закордонним компаніям, не дивлячись на те, що дослідження проводяться на території України.

Виходячи з перерахованого вище, стає зрозуміло, що поняття академічної міграції і витоку мізків не є рівнозначними і не можуть бути використані як синоніми. Академічна міграція – процес складний і багатогранний, який необхідно розглядати з різних сторін.

Проект TOKTEN, запущений в ряді країн, що розвиваються, якраз спрямований на створення зв'язків між представниками інтелектуальних еліт, які залишили країну, і їх колишніми співгромадянами ¹. Це волонтерський проект пояснює, що іммігрувавши співвітчизники повертаються на певний час на батьківщину з метою передачі знань, навичок, професійного досвіду і

---

¹ TOKTEN –Transfer of Knowledge Through Expatriate

консультування співвітчизників [7]. Такий проект є надзвичайно актуальним для країн, що розвиваються, адже часто академічна міграція стає серйозним випробуванням і в довгостроковій перспективі може вести до серйозних наслідків для економіки. Аналогічно, в ряді "країн–експортерів" вже прийшли до розуміння, що варто йти від ідей стримування академічної міграції, а замість цього сконцентруватися на ідеї розвитку і залучення національних діаспор за кордоном до економічного і культурного розвитку країни.

В результаті відбувається інтеграція справжніх і "колишніх" громадян країни (тобто емігрантів), що сприяє розвитку людського капіталу в країні–експортері[66]. Яскравим тому прикладом може стати Індія, де державі досить успішно вдається капіталізувати академічну міграцію останніх десятиліть. Там була створена спеціальна мережа для зв'язку з емігрантами, завдяки якій здійснюється не тільки репатріація фахівців, але і приплив технологій, ноу–хау і інвестицій від індусів, які проживають в інших країнах, які заохочуються законодавчими і податковими заходами.

Іншим цікавим прикладом може послужити досвід Китаю: до останнього часу саме ця країна найбільше страждала від "витоку мізків". За оцінками Академії соціальних наук, в Пекіні починаючи з 1980–х років близько 75% китайської молоді, яка вчилася за кордоном, вважали за краще не повертатися на батьківщину. Це був один з найвищих показників у світі. З 2002 р серед студентів, щорічно виїжджають на навчання за кордон, поверталися не більше 30%. У зв'язку з цим Китайський уряд розробив програму повернення своїх фахівців. Офіційної статистики не існує, однак, відповідно до звітів Шанхайської спеціальної економічної зони Пудун, число повернулися туди фахівців зросло з 500 в 1999 р до 3.2 тис. В 2001–му за цей же час число компаній, створених "Тому, хто повернувся", майже потроїлася – до 330. При цьому слід зазначити, що адміністрація Пудуна щорічно організовує заходи по залученню китайських фахівців, що працюють в Силіконовій долині. Число які відвідують цей захід збільшилася з 300 до 1500 чоловік за період з 1999 по 2002 років [91].

І все ж особливо значущим фактором для розвитку академічної міграції в кінці XX – XXI ст. стали процеси, пов'язані з глибинної перебудовою політичної системи світу. Це трансформація, по-перше, пов'язана з тим, що кордони національних держав стали прозорими спочатку в економічному плані (виробництво став набувати глобальних характер), а разом з цим – і в плані людських потоків. Даний процес отримав осмислення в рамках концепції глобалізації, що розуміється саме як транснаціоналізація відносин.

Існує безліч визначень глобалізації: і як процес поширення західних норм і правил поведінки (проте спостерігається, хоча і в менших масштабах, і протилежний процес – поширення східних норм), як інтенсифікація зв'язків і т.п. Процес транснаціоналізації найбільш точно відображає суть глобалізації та її специфіку в кінці XX – на початку XXI ст. «Прозорість» кордонів національних держав полегшує процес переміщення по світу, підсилює міграційні потоки.

Іншою характеристикою сучасного процесу глобалізації, що має безпосереднє відношення до академічної міграції, стало бурхливий розвиток інформаційних і комунікаційних технологій, що особливо важливо для людей академічної праці. Ці технології дозволяють працювати відразу в різних географічних вимірах: в країні перебування і в інших країнах, в тому числі тієї, звідки людина виїхала.

Важливою для розуміння феномену академічної міграції є, зокрема, констатація, що «міграційний вибух» в середовищі професіоналів високого рівня відрізняється не тільки своїми масштабами, а й зміненими причинами, а також своєрідними формами прояву. Вважається, що якщо ще в недавньому минулому, головними факторами, які визначали прагнення вчених переїхати в іншу країну були мотиви, пов'язані з творчими можливостями, то сьогодні обставини суспільного середовища починають переважати в порівнянні з обставинами усередині наукового співтовариства як особливої сегмента соціуму.

Ще одним значущим підсумком вивчення академічних міграцій є поворот досліджень від розгляду приватних питань, що відбивають впливу мігрантів на країну, що приймає або втрачає (відправляє) висококваліфіковані кадри, до більш універсальної перспективи, спробам оцінити вплив переміщень на глобальний розвиток. При цьому вказуються багато важливих аспектів посилення диференціації світової спільноти через концентрацію фахівців в зонах економічного зростання.

З проблемою комплексного визначення академічної міграції як особливого міжнародного явища тісно пов'язане осмислення її причин. В даний час переважає підхід, який вказує, що академічна міграція обумовлена тими ж факторами, що і міграція некваліфікованої робочої сили. Головну роль серед них грають відмінності економічного і соціального розвитку країн і якості життя працюючого населення. Поряд з економічною мотивацією не в останню чергу враховуються і чинники політичної стабільності, існування надійних гарантій дотримання прав особистості, причому вони залучають порівняно більшу увагу кваліфікованих фахівців, ніж звичайних трудових мігрантів.

Одночасно необхідно відзначити, що напряму потоку фахівців опосередковані не тільки цілком очевидними матеріальними, а й іншими об'єктивними причинами. Масові переміщення висококваліфікованої робочої сили відбуваються під впливом динамічного розвитку новітніх інформаційних технологій, що дозволяють ефективно поєднувати інтелектуальну працю з іншими факторами суспільного виробництва і, отже, домагатися високих конкурентних переваг у створенні передових товарів для світового ринку. Іншими словами, точки економічного зростання, які формуються в різних регіонах світу. Ця специфіка, відбиваючись в людській свідомості як позитивні очікування творчої праці, може навіть переважувати більш прагматичні міркування. Тому, якщо ще недавно головні потоки академічних мігрантів спрямовувалися в столиці розвинених індустріальних країн, то сьогодні можна спостерігати значне розосередження міграційних потоків між провідними і

регіональними університетськими центрами, а також передовими виробничими кластерами по всьому світу.

Що стосується характеристики наслідків академічної міграції, то в рамках існуючих підходів спеціально підкреслюються відмінності зарубіжних переміщень фахівців від переміщень некваліфікованих робітників. Транскордонні переміщення некваліфікованих робітників звичайно досить сприятливі для направляють мігрантів країн–донорів. Вони дозволяють зменшити безробіття, соціальні витрати, збільшують валютні ресурси за рахунок грошових переказів працюючих за кордоном громадян.

Але в середньостроковій перспективі переваги зазвичай обертаються несприятливими наслідками.

При еміграції висококваліфікованих фахівців і вчених країна–донор програє економічну конкуренцію, починає відставати в порівнянні з іншими учасниками міжнародного поділу праці. Держава втрачає витрати, пов'язані з підготовкою своєї професійної та інтелектуальної еліти, без творчого потенціалу якої неможливо сучасний суспільний розвиток. Часто такий програш обертається придбанням додаткових переваг конкурентами направляючої мігрантів країни, причому чинники «м'якої» та «жорсткої» сили особливо тісно переплітаються, якщо мова йде про сусідні держави. Таким чином, академічна міграція розвивається в різноманітних локальних формах, але її наслідки мають універсальний характер, посилюючи співпрацю і конкуренцію членів світової спільноти з усіма властивими їм суперечностями міжнародної взаємодії.

1.2. Академічна міграція: особливості міжнародного і внутрішнього ринку наукових кадрів

Якщо попит на вчених і фахівців деталізувати по регіонах і країнах, він виявляється досить обмеженим і виборчим, причому не тільки за рівнем кваліфікації, але і по дисциплінарної структурі. Найбільшим попитом користуються фахівці в наукових дисциплінах, що визначають основні тенденції розвитку сучасної науки і технології. Це фізика, математика, обчислювальна техніка, біологія, хімія, медицина, космічні дослідження. Відповідно реагує на такий попит і структура еміграції. Так, кількість виїжджаючих з України на Захід математиків становить сьогодні 25% щорічного їх випуску елітарними факультетами. Але це означає, що саме країни імміграції диктують умови на світовому ринку праці.

Традиційно тут на першому місці стоять США, що пред'являють високий попит на окремі категорії фахівців, що знаходить відображення в співвідношенні «своїх» і «сторонньої» робочої сили в ряді галузей зайнятості. Зараз в США близько 40% докторів наук в області інженерних і комп'ютерних дисциплін і 25% викладачів технічних дисциплін у вищих навчальних закладах – іммігранти. Спеціалізований відбір не суперечить, однак, загальною установці на залучення в країну всіх тих, чия праця представляється вигідним з економічної точки зору. В середині 90-х років в США проживало понад 11 млн. іммігрантів. Вони заробляли 240 млрд. дол. В рік, з яких 90 млрд. Віддавали в скарбницю у вигляді податків, тоді як на соціальну допомогу іммігрантам американська держава щорічно витрачає всього 5 млрд. дол. незмірно вище той внесок, який вносили і вносять висококваліфіковані іммігранти в розвиток американської науки, медицини, мистецтва.

Жорсткість в останні роки імміграційної політики в багатьох країнах Західної Європи, об'єктивні труднощі адаптації до умов праці (як правило, необхідно поєднувати наукову діяльність з викладанням, що передбачає вільне володіння мовою країни перебування), високий рівень конкуренції ускладнили приплив наукових кадрів в цей регіон. Найбільш привабливими в Європі залишаються Німеччина, Великобританія, Франція і Скандинавські країни. Разом з тим статистичні дані показують швидке зростання інтелектуального потоку з Європи до Австралії, Південно-Східну Азію, Північну Америку, Південну Африку.

Держави-донори теж мають певний вплив на ринок праці висококваліфікованих кадрів. Виражається це в тому, що обсяги пропозиції за певними категоріями фахівців з боку окремих країн (або груп країн) впливають на стан на професійних ринках праці. Типовий приклад – ринок програмістів в США: особливості його розвитку багато в чому визначаються емігрантами з колишнього СРСР. Аналогічне вплив простежується і на локальних ринках праці. Так, наукові центри Бостона і Каліфорнії відрізняються підвищеною

часткою вихідців з України; Скандинавських країн – припливом емігрантів з Латвії, Литви та Естонії; Туреччини – вихідців з Азербайджану.

Відзначається стійка кореляція між рівнем наукової кваліфікації, науковою спеціальністю і наміром емігрувати. Для суспільствознавців велику роль відіграють культурні та мовні обмежувачі. Найбільша мобільність характерна знову–таки для вчених природничо–наукових і інженерно–технічних спеціальностей: математиків, фізиків, хіміків, біологів і медиків, програмістів.

Поєднання української освіти з високою технічною оснащеністю західних наукових центрів дозволяє отримувати високі результати. Той же ефект дає поєднання різних наукових підходів – сприйнятого емігрантом в рідній країні і освоюється в країні імміграції. Мабуть, закономірно, що емігранти причетні майже до 90% всіх нових ідей, розроблених в США за останні півстоліття. В значній мірі це відноситься і до вчених з країн Східної Європи та СНД, які мали самобутні наукові школи в багатьох областях науки. Так, властивий українській науці стиль мислення з його глибокою теоретичністю і широтою охоплення предмета дослідження, тісним зв'язком природничо–наукового і філософського підходів, з'єднуючись з раціоналістичним і в значній мірі технократичним західним стилем, нерідко дає видатні результати. Тому навряд чи виправдана точка зору, згідно з якою Захід більше не потребує українських «мізках». Багато українських вчених цілком відповідають тим критеріям відбору, які панують зараз на міжнародному ринку академічної праці: молоді, володіють дефіцитними спеціальностями, мають високу кваліфікацію і готові до злуки різних наукових підходів і стилів роботи.

Подання про академічну міграції як про поворотний процесі є досить умовним. За даними Національного наукового фонду США, спостерігається постійне зростання числа вчених, інженерів і студентів, які після тимчасового перебування в США висловлюють бажання залишитися на постійне проживання. У 70–х роках іммігрантами ставали від 32% до 38% працювали за контрактом або тих, хто навчався в американських університетах, в 80–х – вже від 46% до 56% [77].

Крім того, є чимало прикладів, коли фахівець, що навчався за кордоном, повертається в Україну, не задоволений умовами і організацією наукової праці, умовами життя на батьківщині, а тому свідомо шукає можливості для нових виїздів за кордон. Формально він не емігрант, але фактично його наукова кар'єра протікає за межами виховала його країни. Тут ми стикаємося зі свого роду «маятникової» міграцією.

Під впливом інтернаціоналізації світогосподарських зв'язків значного розвитку отримує і система «транзитної» міграції, яка задовольняє потреби в специфічних професіях і кваліфікації, періодично виникають на національних ринках праці розвинених країн. Вона ґрунтується на переміщенні по каналах транснаціональних корпорацій робочої сили високої кваліфікації на термін від одного до трьох років.

Зростання значення академічної праці, масштаби міграції висококваліфікованих фахівців, залученість в цей процес більшості країн світу, наслідки «відпливу умів» для країн–донорів і країн–реципієнтів, проведення більш розвиненими країнами цілеспрямованої імміграційної політики – все це підтверджує тезу про необхідність виділення академічної міграції в як специфічний фактора розвитку міжнародного та внутрішнього ринків праці.

1.3. Класифікації міграційних процесів

Характерна риса сучасності – зростання числа міжнародних проектів (тимчасових і постійних), особливо в Канаді та країнах ЄС. Відповідно, виникає класифікація: міграція, пов'язана з міжнародними проектами співпраці (зазвичай, циклічна) і міграція, не пов'язана з ними. У разі України такого типу міграція зачіпає ті країни, з якими наша держава особливо активно співпрацює в науковій сфері (наприклад, Німеччина).

Дослідники часто співвідносять процеси академічної міграції з процесами на світовому ринку праці. У просторовому плані під ним маються на увазі, перш за все, країни Заходу. Тут можна виділити наступні тенденції [16].

По–перше, західний ринок висококваліфікованої інтелектуальної праці пред'являє попит, перш за все, на елітних вчених, вже досягли значних результатів, або перспективну талановиту молодь. На ньому практично не затребувані науковці середньої кваліфікації. Звідси виникає класифікація: елітні вчені – перед–еліти – вчені середнього рівня. Ця тенденція характерна і для міграції українських вчених, де масовий від'їзд має місце серед елітних груп і талановитої молоді.

По–друге, на світовому ринку найбільшим попитом користуються фахівці дисциплін, що визначають основні тенденції розвитку сучасної науки і технології (фізика, математика, обчислювальна техніка, космічні дослідження). Це задає класифікацію: вчені з дисциплін, що визначають основні тенденції розвитку сучасної науки і технології і вчені з менш затребуваних дисциплін (наприклад, гуманітарії і фахівці в області соціальних наук). Дана тенденція також характерна для міграції вчених з України на Захід, що задає просторовий вимір класифікації.

Одночасно з Заходом є і сегмент світового ринку інтелектуальної праці в країнах, що розвиваються. Останні пред'являють попит на наукові кадри не тільки вищої, але і середньої кваліфікації, особливо, якщо мова йде про фахівців в області технологій «подвійного» призначення [13].

На цій основі виникає класифікація: фахівці в області технологій «подвійного» призначення – інші фахівці.

В цілому, всі описані вище підходи до класифікації напрямків міграції українських вчених характеризує один недолік. Зосереджуючись на глобальних процесах, вони не беруть до уваги специфіку України.

Ідея залучення висококваліфікованих кадрів для роботи в Україну практично ніким з вітчизняних фахівців не заперечується. Саме в цьому бачиться основний шлях подолання «витоку мізків» з України.

У зв'язку з цим фахівці відзначають два ключових моменти державної підтримки, необхідної для приїзду або повернення висококваліфікованих фахівців. З одного боку, необхідно створення сприятливого соціального клімату

в результаті поєднання фінансової та культурно–гуманітарній підтримки висококваліфікованим фахівцям, які повертаються або вперше приїжджають для роботи в Україну.

З іншого боку, відповідно до сучасних глобальними тенденціями необхідні нормативно забезпечені пільги, в тому числі, для організації наукомісткого бізнесу, а не тільки для ведення професійної наукової або іншої інтелектуальної діяльності. І, зрозуміло, ці проблеми не можуть розглядатися у відриві від загальної проблеми.

На основі описаного вище блоку літератури можна сформулювати наступні класифікаційні критерії академічної міграції.

Класифікаційні критерії, що характеризують українську академічну міграцію на тлі глобальних процесів:

Основні критерії:

1. Міграція відповідно до сучасного зразком перетоків робочої сили з країн, що розвиваються (включаючи і Україну як країну з перехідною економікою, «ринок, що розвивається») в розвинені – «зворотна» міграція з розвинених країн в країни, що розвиваються.
2. Міграція відповідно до сучасних перетіканнями капіталу (зазвичай з розвинених країн в країни, що розвиваються) – міграція «проти» цих потоків (з країн, що розвиваються в розвинені). (Процеси 1 і 2 взаємодоповнюючі і узгоджені відповідно до логіки взаємодії глобальних ринків праці і капіталу)
3. Міграція з країн, що розвиваються в розвинені (або з постсоціалістичних країн з ринками, що розвиваються, як Україна, в країни з розвиненою ринковою економікою) і міграція з європейських країн (включаючи постсоціалістичні країни Східної Європи і Центральної Євразії) в США.
4. Міграція фахівців в області технологій «подвійного» призначення (переважно, з України в країни, що розвиваються) – міграція інших фахівців.

5. Міграція елітних вчених (переважно, на Захід) – міграція перед–еліти (молодих, талановитих вчених і обдарованих студентів, переважно, на Захід) – міграція вчених середнього рівня (невелика кількість в ряд країн, що розвиваються).

Другорядні критерії:

1. Професійна або етнічна (в Ізраїль, Польщу) міграція вчених.
2. Міграція з причин наукового порядку і позанаукового порядку.
3. Міграція по вузько–економічних причин або з причин, пов'язаних з широким комплексом питань самореалізації особистості.
4. Міграція як «відплив умів» (brain drain), «розтрата умів» (brain waste) або «обмін знаннями та досвідом» (brain exchange).
5. Міграція вчених з дисциплін, що визначають основні тенденції розвитку сучасної науки (деякі точні та природничі дисципліни) і технології або міграція вчених з менш затребуваних дисциплін (наприклад, гуманітаріїв і фахівців в області соціальних наук).
6. Міграція, пов'язана з міжнародними проектами співпраці (зазвичай, циклічна) і міграція, не пов'язана з ними.
7. Міграція за сферою діяльності, безпосередньо пов'язану з наукою або що вимагає високої кваліфікації в будь–якої ненауковою сфері діяльності: фахівці швидко і пріоритетних сфер економічної діяльності – представники рідкісних професій, фахівці вищої кваліфікації і представники вільних професій (видатні вчені, музиканти), керівний персонал фірм і їх підрозділів, а також підприємці, які переносять свою діяльність в приймаючу країну і створюють нові робочі місця

Класифікаційні критерії, що характеризують специфіку української академічної міграції:

Основні критерії:

1. Міграція зі столиць або периферії
2. Міграція в «транзитні країни» або в країни прямого призначення (через різного роду політико–адміністративних обмежень).

Другорядні критерії:

1. «Катастрофічна» – «нормальна» міграція.
2. Вийзд відразу на ПММ (як правило, тільки в разі етнічної міграції) або на основі тимчасового контракту (часто, з метою залишитися за кордоном назавжди).

Класифікаційні критерії, що характеризують особливості в'їзду або повернення, включаючи періодичне, вчених в Україну:

Основні критерії:

1. Повернення українських фахівців – в'їзд іноземних фахівців (переважно, з пострадянських країн, що розвиваються).
2. В'їзд україномовних (російськомовних) вчених, фахівців і студентів в Україну з пострадянських країн, в'їзд в Україну вчених, фахівців і студентів з інших (як правило, розвиваються) держав.

Другорядні критерії:

1. Навчальна імміграція в Україну (студенти, аспіранти), ненавчальна імміграція в Україну (фахівці, наприклад, лікарі та вчені з Центральної Азії, топ–менеджери з Заходу).
2. Циклічна – постійна міграція.
3. З причин повернення в плані вжиті державою стимулів: «вузькі» стимули в сфері науки або «широкі» стимули, наприклад, в сфері наукомісткого бізнесу або навіть загальних можливостей для життєвої самореалізації.

1.4. Міжнародна студентська міграція

Традиційно вважалося, що людський капітал треба накопичувати всередині країни, а освіта й наука бачилися як завдання національного масштабу. Але в останні десятиліття ситуація змінилася і в основному за рахунок того, що людський капітал став дуже мобільним. Люди можуть переміщатися з однієї частини світу в іншу за кілька годин, а їх людський капітал, тобто знання та ідеї, і зовсім знаходиться в миттєвому доступі завдяки сучасним засобам зв'язку. В результаті, сьогодні для багатьох країн гостро постало питання в тому, яку стратегію щодо людського капіталу вибрати: інвестувати в накопичення вітчизняного людського капіталу, субсидуючи освіту і сферу наукових досліджень, або підвищувати привабливість країни для

припливу академічних мігрантів з—за кордону, "імпортуючи" людський капітал, вироблений за межами країни [73].

Ще один варіант — це залучати студентів, тобто носіїв людського капіталу з високим потенціалом. Дана стратегія багато в чому є вигашною для приймаючої країни: на навчання фахівця не треба витратитися (іноземні студенти найчастіше навчаються за свій рахунок), можна виростити фахівця, що відповідає вимогам місцевого ринку праці. Також велика ймовірність, що не буде потрібно докладати великих зусиль, щоб фахівець залишився: найчастіше він сам зробить все можливе, щоб не повертатися назад. Крім того, подібний експорт освітніх послуг — значна стаття доходів для приймаючих країн.

Студентська міграція — є складовою частиною академічної міграції. Найчастіше вона є першим кроком до трудової міграції. Крім того, студентська міграція сильно підвищує шанси того, що молодий фахівець досягне успіху за кордоном, а не буде "витрачати" свій потенціал на низькооплачувану роботу (породжуючи ефект «brain waste»).

Говорячи про студентську міграцію, в першу чергу корисно описати процеси, пов'язані з міжнародною студентською мобільністю, адже часто саме вона стає передумовою для подальшої міграції. Згідно з дослідженням, проведеним Організацією Економічного Співробітництва та Розвитку (ОЕСР), за період з 2000 по 2020 рік число міжнародних студентів збільшилася більш ніж в три рази. Під міжнародними студентами розуміються всі ті, хто перетнув кордон своєї країни з метою здобути освіту [32].

Якщо говорити про структурні характеристики студентської міграції, то більше половини складають вихідці з країн Азії (Китай, Індія, Кореїська Республіка). Для порівняння: за даними ОЕСР, в 2018 році за кордоном здобували вищу освіту 71 тис. українських студентів, 223 тис. індійських і 723 тис. китайських студентів.

Розглядаючи питання студентської міграції, важливо зрозуміти, який відсоток міжнародних студентів не повертається на батьківщину після закінчення навчання. Тоді цю оцінку можна сприймати, як ймовірність

емігрувати для студента, що виїжджає на навчання за кордон. За даними для країн–учасниць ОЕСР, на 2014–2019 рік близько 25% міжнародних студентів вважали за краще залишитися за кордоном після отримання освіти. Ця частка становила понад 30% для таких країн, як Австралія, Канада, Чеська Республіка та Франція. Даною тенденції сприяє ще і той факт, що багато країн йдуть шляхом спрощення умов для іноземних студентів, які хотіли б залишитися в країні після завершення освіти з метою влаштуватися на роботу [53].

Міжнародні студенти – це потенційне джерело академічної міграції, високоосвіченої і кваліфікованої робочої сили. Однак питання про те, чи можуть вони стати основним джерелом мігрантів в розвинених країнах, все ще залишається відкритим. Так, згідно з дослідженням ОЕСР, в більшості країн–учасниць частка міжнародних студентів від загальної чисельності населення країни у віці 20–24 роки в середньому становить 4,3%, що відображає потенціал для збільшення даної вікової групи за рахунок студентської міграції. Однак, якщо врахувати, що лише чверть усіх міжнародних студентів залишаються за кордоном і вступають там на ринок праці, то потенційно частка 20–24 літніх в країнах ОЕСР може зрости лише на 1% за рахунок міжнародних студентів [78].

Академічна міграція є однією з необхідних складових інтеграційних процесів і міжнародного співробітництва в сфері вищої освіти. Це просторова мобільність, що забезпечує вільний вибір студентом освітньої траєкторії та реалізації внутрішньої потреби інтелектуального потенціалу в русі [78]. Вона передбачає можливість учасників освітнього процесу вчитися, викладати, стажуватися або проводити наукову діяльність в іншому вищому навчальному закладі на території України або за її межами.

Основні види і форми академічної міграція в нашій країні регулюються Постановою Кабінету Міністрів України від 12 серпня 2015 року № 579 «Про затвердження Положення про порядок реалізації права на академічну мобільність». Право на академічну міграцію може бути реалізовано на підставі міжнародних договорів про співробітництво в галузі освіти та науки,

міжнародних програм і проектів, договорів про співпрацю між вітчизняними вузами, між вітчизняними й іноземними вузами, а також може бути реалізовано вітчизняним учасником освітнього процесу за власною ініціативою [28].

Формами академічної мобільності для учасників освітнього процесу, які отримують освітні ступеня молодшого бакалавра, бакалавра, магістра та доктора філософії в українських ВУЗах, є: навчання за програмами академічної мобільності; мовне стажування; наукове стажування. Формами академічної мобільності для осіб, які отримують наукову ступінь доктора наук, науково-педагогічних, наукових і педагогічних працівників та інших учасників освітнього процесу, є: участь у спільних проектах; викладання; наукове дослідження; наукове стажування; підвищення кваліфікації [11]

При чому серед найбільш бажаних для навчання країн, як і раніше, залишаються Польща – понад 50% осіб; Чехія, Молдова та Словаччина – понад 7% осіб; Німеччина, Фінляндія, Італія та Іспанія – понад 3% осіб; Болгарія, Угорщина, Литва та Латвія – близько 5% осіб.

Примітним в контексті впливу академічної мобільності на розселення жителів України є дані соціального опитування, проведеного Національною академією наук України (НАН) у 2016 році серед молодих науковців (рис. 1).

Рисунок 1. Еміграційні наміри серед молодих науковців України станом на 2016 рік, за даними НАН.

Підкреслимо, що у 2017 році частка осіб, що планують емігрувати зросла на 9% (з 42,2% у 2016 році до 51,2% у 2017 році), причому з них 15,7% осіб планують емігрувати на постійній основі, а 35,1% осіб – на тимчасовій. Отже, ми можемо стверджувати, що прослідковується вплив академічної мобільності на зменшення населення України. Крім того, закономірною є тенденція того, що академічна мобільність сприяє розселенню жителів України в великих містах, де є інтегровані в європейський освітній простір установи, насамперед – університети.

Люди залишаються там, де здобули вищу освіту та мають можливість постійно бути залученими до процесу академічної мобільності (наприклад, виїжджати за кордон на стажування). Водночас, академічна мобільність майже не прослідковується в малих населених пунктах, зокрема в сільській місцевості, лише опосередковано сприяючи зменшенню населення України в її умовах [10]. Інформаційна мобільність тісно пов'язана з академічною та професійною різновидами соціальної мобільності.

Основоположними характеристиками при виділенні як окремого різновиду інформаційної мобільності є ціннісні орієнтири та відносини. Так, для характеристики змісту й компонентного складу інформаційної мобільності необхідно враховувати як особливості професійної діяльності, так й інформаційну парадигму сучасного суспільства. Інформаційна мобільність це інтегративна якість, що знаходить прояв у здатності до сприйняття та активного використання інформації, а також швидкої адаптації до нових програмних та інформаційних середовищах, на основі наявного досвіду.

Такі діаметрально протилежні оцінки процесів безповоротної академічної міграції вказують на загострення глобального протиріччя між країнами, що розвиваються і розвиненими країнами на ринку академічної праці, протиріччя, яке може істотно вплинути на перспективи розвитку міжнародних відносин і на геополітичну ситуацію в цілому.

Щоб розібратися в специфіці сучасної міграції наукових кадрів, необхідно проаналізувати і врахувати складне поєднання причин і мотивів міграції. В

розумінні причин академічної еміграції особливе значення мають регулятори міграційного поведінки (середовище і соціальні норми), які визначають процес прийняття міграційних рішень на індивідуальному рівні. Безпосередньою ж причиною еміграції виступають, як правило, протиріччя між рівнем розвитку особистості, її потребами та можливостями, з одного боку, та умовами їх задоволення – з іншого. У розумінні мотивів академічної еміграції існують два підходи. У першому основним мотивом еміграції вважається забезпечення чисто професійних інтересів, а саме переміщення служить тільки засобом їх реалізації. Іншими словами, потреба в професійній реалізації, без задоволення якої проблематично надійне забезпечення персонального статусу і особистої гідності вченого, диктує зміну місця застосування праці і проживання. При другому підході мотив еміграції – прагнення до задоволення потреб в кращому комплексі життєвих умов, в розширенні і зміцненні індивідуальної економічної безпеки. Тут емігрант в першу чергу оцінює відмінності в рівнях соціально–економічного розвитку держав вибуття і прибуття. Головна мета – сам переїзд в іншу, на його думку кращу, країну, а нова робота – лише засіб для існування.

Серед основних причин, що спонукають українських вчених та культурних діячів емігрувати закордон можна виокремити такі:

- бажання і можливість покращити своє економічне становище за рахунок підвищення рівня оплати праці та інших надходжень, грантів;
- пошук кращих умов праці і життя за кордоном (кращих можливостей в медичному обслуговуванні, соціальному страхуванні, пенсійному забезпеченні, у цілому – в соціальній інфраструктурі);
- побоювання залишитися на батьківщині без роботи з урахуванням тієї мінімальної уваги, яка приділяється зараз в Україні розвитку науки;
- відсутність перспектив професійного розвитку;
- проблеми з підвищенням кваліфікації, можливостями участі в зарубіжних наукових конференціях і т. п.;

- відсутність можливостей щодо проведення наукових досліджень на належному рівні (відсутність фінансування, лабораторій, експериментальної бази тощо); – неналежний рівень інформаційного супроводу наукових досліджень; – незначний попит на наукоємну і високотехнологічну вітчизняну продукцію; – падіння престижу науки в цілому по країні, корумпованість у сфері підготовки кадрів вищої кваліфікації [43].

Можна виділити два основних підходи до класифікації академічної міграції: традиційно переважну концепцію «відпливу умів» (brain drain), якій іноді відповідає феномен «розтрати умів» (brain waste), і також більш сучасного та нюансованого – «обміну знаннями і досвідом» (brain exchange). У перовому випадку одна країна втрачає ресурси, друга набуває. У другому випадку ресурси втрачають обидві країни. У третьому випадку відбувається взаємозбагачення, і ресурси отримують обидві країни. Всі три категорії цілком можна застосувати до українських фахівців. Наприклад, безповоротний від'їзд українських математиків в США є «витоком мізків». Масовий вихід заміж молодих українських фахівців–жінок за громадян США і країн ЄС з подальшим перетворенням в домогосподарок є «розтратою умів». Циркулярна міграція українських фахівців є «обмін знаннями та досвідом».

1.5. Людський капітал

Сьогодні набула широкого поширення думка, що сучасна економіка – це економіка інформації, технологій та інновацій. А це означає, що висококваліфіковані фахівці набувають все більшого стратегічне значення, як для окремих компаній, так і для країн в цілому, адже саме висока якість людського капіталу здатне забезпечити конкурентну перевагу на міжнародних ринках.

Ряд емпіричних досліджень свідчать, що накопичення людського капіталу породжує в суспільстві різноманітні позитивні зовнішні ефекти. Схильність індивідів до різних форм антисоціальної поведінки послаблюється і в той же час посилюється їх схильність до сприятливого для оточуючих поведінки. Так, з одного боку, має місце зниження ризику заняття злочинною діяльністю. З іншого боку, підвищується рівень громадянської активності та інформованості виборців. Але оскільки подібні зовнішні ефекти не отримують відображення в заробітній платі індивідів, які їх породжують, людського капіталу часто приписується нижча цінність, ніж та, яку він має насправді.

У ряді досліджень піднімається питання про те, що якщо дивитися на процес академічної міграції з точки зору його користі для світової спільноти, то можна говорити про глобальні виграші від академічної міграції. Іншими словами, завдяки міграційним процесам відбувається природне перерозподіл людського капіталу: носій капіталу їде туди, де отримує найбільшу віддачу на капітал з меншим ризиком, а отже, відповідно до економічної теорії, капітал використовується найбільш ефективно [48]. Міжнародний ринок праці сприяє тому, що працівники і роботодавці більш ефективно знаходять один одного [33]. Разом з тим ефективніші канали міжнародної передачі знань повсюдно призводять до більш ефективної генерації знань, а значить до більш ефективних рішень в сфері науки і досліджень.

Якщо говорити про країни–реципієнтів, то слід зазначити, що в останні десятиліття багато розвинених країн стали набагато уважніше підходити до процесу робочої міграції, намагаючись дістати найкваліфікованіші кадри. Основна мета: залучити тих, хто може привнести найбільший економічний виграш для країни. Все більше країн впроваджують міграційні програми покликані відбирати кандидатів, для яких найбільш вірогідний професійний успіх в приймаючій країні.

Відомо, що цінність людського капіталу для окремо взятого індивіда здатна падати в зв'язку з зовнішніми факторами: наприклад, при відсутності попиту на дані конкретні навички і знання або за відсутності необхідної

матеріальної бази для його втілення. У такому випадку, якщо фахівець виявляється незатребуваним у своїй країні, то це веде до знецінення його людського капіталу. Отже, рішення про академічну міграцію для індивіда в даній ситуації є цілком економічно раціональним.

З усього перерахованого вище в даній роботі нас особливо цікавить міграція працівника. Вона безпосередньо сприяє збільшенню цінності людського капіталу, так як призводить до підвищення цін на його послуги. Іншими словами, носій капіталу мігрує з метою знайти ринок, де попит на його людський капітал вище, а значить і заробітна плата більше.

При вивченні академічної міграції необхідно ввести поняття людського капіталу для того, щоб мати можливість дати економічну оцінку наслідків міграційних процесів. Строго кажучи, існує два основні методи вартісної оцінки людського капіталу – ретроспективний і проспективний [37]. Перший метод ґрунтується на обліку минулих витрат, понесених при формуванні капіталу. Другий ґрунтується на обліку доходів, джерелом яких належить послужити накопиченому людському капіталу.

При цьому важливо зауважити, що у людського капіталу процес зносу і знецінення протікає принципово інакше, ніж у фізичного. У перші роки його функціонування за рахунок дорослішання працівників, а також накопичення ними знань, навичок і професійного досвіду економічна цінність наявного у них запасу умінь і здібностей не зменшується, а зростає. Вважається, що темпи фізичного і морального зносу людського капіталу починають перекривати темпи підвищення його цінності за рахунок накопичення досвіду до кінця другого або навіть третього десятиліття трудового стажу [74]. З цього можна зробити висновок, що в разі, якщо з країни виїжджає молодий спеціаліст (або студент) – це більш відчутна втрата для сумарного людського капіталу країни в довгостроковому періоді, тому що цінність такого працівника на цьому етапі зростає, і ще не досягла свого піку.

Предметом дослідження є академічна міграція (АМ). На схемі представлена теоретична схема предмета, що включає в себе чинники

академічної міграції, її джерела, підходи до оцінки АМ, докладно описані в розділі I, а також ефекти від АМ, як для країни–відправника, так і для країни реципієнта (див. Додаток I). Говорячи про рівень розробленості представлених зв'язків, в літературі на основі великих статистичних даних добре вивчені групи населення, які є джерелами АМ, а також перераховані підходи до оцінки академічної міграції. У зарубіжних дослідженнях також активно вивчаються чинники АМ, однак тут важливо розуміти, вони можуть сильно відрізнятися від країни до країни в зв'язку з міжнародною специфікою. Саме тому в даній роботі основний акцент зроблено на вивчення факторів АМ, і зокрема студентської міграції (для цього була побудована логістична модель на основі даних, отриманих в ході опитування студентів НаУ «ОА»). У моделі перевіряються гіпотези про те, що міграційні плани студентів корелюють з напрямком отриманої освіти, кар'єрними планами, фактором наявності досвіду проживання за кордоном, з місцем поточного проживання та освітньої щаблем, на якій вони знаходяться.

Слабо вивченою залишається тема економічних наслідків від академічної міграції. У даній роботі автор вивчає економічний, політологічний, соціологічний та інформаційний ефект від АМ для країни–відправника на основі оцінки впливу студентської міграції на Людський капітал країни.

Висновки до розділу. Термін «відплив умів», або академічна міграція, визначається енциклопедією Britannica як «міграція освічених або професійних кадрів з однієї країни, сектора економіки або галузі в іншу, зазвичай для одержання кращої оплати або умов життя» [54]. Дане явище (Brain Drain) з'явилося на початку 1950–х років – подібним чином описали процес масового переїзду англійських вчених, інженерів і техніків з Великобританії до США. Саме поняття «відплив умів» вперше було використане в 1962 р. у доповіді Британського королівського товариства. З іншого боку, прихильники міграцій професіоналів замість терміну «відплив умів» використовують інші, більш нейтральні назви – наприклад, «обмін мізків» (Brain Exchange) або «мобільність

мізків» (Brain Mobility) – і підкреслюють, що у цього процесу є не тільки «мінуси», але і «плюси».

Дослідники розходяться в думках відносно того, яких же саме фахівців слід включати в категорію «умів», а також які з видів міграцій слід відносити до «відпливу умів». Деякі включають в поняття «уми» середній технічний і медичний персонал, проте не відносять до них фахівців творчих професій [50]. Інші обмежують склад таких мігрантів лише науковими кадрами. Хтось, навпаки, визначає «відплив умів» як міграцію, в першу чергу, представників творчої інтелігенції, творців і носіїв духовних та культурних цінностей. Не існує також єдності у визначенні тривалості міграції висококваліфікованих фахівців: так, деякі відносять до «відпливу умів» лише безповоротну еміграцію з метою отримання постійного місця проживання; інші дослідники вважають за необхідне врахування також міграції на роботу за контрактами та навчанням.

Слід відразу зазначити, що академічна міграція є природним наслідком і необхідною умовою наукової глобалізації, її інтернаціоналізації. Однак, масова академічна міграція пояснюється незадоволеністю становищем на індивідуальному рівні. Відсутність необхідних умов для академічної діяльності формує в суспільній свідомості даної групи бажання пошуку більш сприятливих умов. Дані бажання активно використовуються країнами Європи, в яких існує розвинена система регулювання академічної міграції, яка зачіпає і розширює сферу міжнародного співробітництва, оцінку і відбір науково-технічних кадрів, максимального залучення іноземних фахівців зі збереженням своїх власних.

Академічна міграція характерна для країн з розвиненим суспільством в яких сформована потреба у висококваліфікованих фахівцях і в яких така підготовка фахівців в принципі можлива.

РОЗДІЛ 2. ІНФОРМАЦІЙНО–СТАТИСТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПОТОЧНИХ ПРОЦЕСІВ В ОБЛАСТІ АКАДЕМІЧНОЇ МІГРАЦІЇ

2.1. Практичні аспекти академічної міграції студентів

Сучасні масштабні міграційні процеси серед молоді потребують посиленої уваги до наукового дослідження, в тому числі з боку соціології та політології, адже значимість тих соціальних та економічних змін, які привносяться такими

процесами в економічне, суспільно–політичне, соціокультурне життя різних країн, народів і навіть континентів не можна оцінити загально.

Ми можемо аналізувати міграційні процеси крізь призму декількох факторів:

1. формування причин міграційної активності;
2. власне сам процес переміщення мігрантів;
3. адаптація мігрантів на новому місці проживання, їх інтеграція в соціальні структури та життєдіяльність нової країни проживання.

Завдяки дослідженню міграційних процесів ми можемо фіксувати їх стан соціологічними засобами, що включають в себе збір інформації про причини й витоки формування міграційних процесів, досліджувати окремі складники цього явища, у тому числі – різноманітних груп, що беруть участь у процесі міграції, вивчення змін у суспільстві або спільнотах і групах у ході протікання міграційного процесу та пошук закономірностей становлення цих змін.

Нарешті, завдяки вищезазначеним даним, можливе прогнозування на базі отриманої інформації ходу розвитку досліджуваного процесу, його спрямованості та стійкості, соціальних наслідків, динаміки і трендів розгортання тощо.

Дослідження міграційних процесів – це аналіз впливу переміщення однієї людини або групи людей на соціальне становище за новим місцем навчання/роботи чи проживання та навпаки – аналіз причинності, факторів міграційної активності соціальним походженням, статусом, освітою та іншими соціально–диференційними чинниками.

Науковий потенціал дослідження міграційних процесів полягає в аналізі та порівнянні особливостей залучення до міграційних процесів різних соціальних та соціально–демографічних груп суспільства. Важливим є виявлення властиві соціуму специфічні причини, мотиви та соціальні практики міграції, що зумовлюють сам характер міграційних процесів.

В даній науковій роботі нас особливо цікавить міграційна специфіка молоді, і, власне, її освіченої частини, з огляду на те місце, яке молодь

об'єктивно посідає в процесах економічного та соціокультурного відтворення. Міграція високоінтелектуальної молоді є невід'ємною частиною загальних міграційних рухів процесів/потоків сучасності, але водночас має багато специфічних рис та особливостей, які притаманні саме цій групі населення. З огляду на те, що саме молодь є найбільш активною, динамічною групою суспільства, з високим потенціалом та рівнем соціального життя, вона є ключовою обставиною [25].

Такі характеристики сучасної молоді як адаптивність, іноваційність, максималізм передбачає високий потенціал до міграційної активності. В сучасному глобалізованому світі з його міжнародним поділом праці, прозорими кордонами та соціальною привабливістю життя у високорозвинених цивілізованих країнах міграційна активність для багатьох молодих людей все більше стає невід'ємною частиною їхнього життя, яка визначає його спосіб, відповідні ціннісні орієнтації, мотивації, настанови та є неабияким фактором формування життєвих планів, стратегій [58].

Молодь, як основна частка мігрантів, масово навчаються в закордонних університетах і коледжах, працюють чи проходять стажування в іноземних компаніях, а під час канікул підробляють на сезонних роботах за кордоном і, нарешті, просто активно подорожують світом. Але серед всіх мотивів міграційної активності молоді слід виділити провідні, до яких можна віднести, насамперед, прагнення виїзду за кордон з метою навчання та/або подальшого працевлаштування, що особливо характерно для молодих мігрантів, які їдуть з периферійних до високорозвинених країн у пошуках кращих соціальних можливостей та перспектив. Таким чином, нерівномірністю розвитку різних територій та соціумів за такими параметрами, як рівень життя, оплата праці, соціальна стабільність, доступність різноманітних благ та культурних цінностей, якість освіти, забезпеченість інформаційно-комунікативними технологіями прямо впливає на обумовленість таких міграційних процесів/потоків. Саме в цьому контексті актуалізуються такі види молодіжної

міграції, як освітня та трудова, а також їх комбінування (по суті «академічна міграція») [39].

У зв'язку з цим особливою підгрупою в молодіжній соціальній групі є освічена, академічна молодь, до складу якої слід віднести такі соціальні підгрупи, як студенти–старшокурсники та молоді спеціалісти – випускники системи вищої освіти. Освічена молода людина – насамперед (майже) сформований фахівець своєї справи, це людина, котра володіє певними знаннями та вміє застосовувати їх на практиці. Більше того, освічена молодь є тією соціальною групою, яка відрізняється не лише володінням професійними знаннями та навичками, але і є самодостатньо розвиненою в культурно–інтелектуальному плані, внаслідок чого здатна самостійно вибудовувати свої життєві стратегії та розраховувати ризики/зиски від здійснення спрямованих на їх реалізацію соціальних практик [15].

Радянський період залишив нам багату спадщину традицій і основ в навчанні щодо іноземних студентів. Вірніше під «студентами» слід розуміти не в прямому сенсі значення цього слова, а приймати його сенс трохи ширше і глибше. Термін поширюється на всіх «мігрантів», хто проходив навчання з виїздом за кордон: додаткову професійну освіту, магістратура, бакалаврат, ліценціат, аспірантура, другу вищу освіту, стажування, курси підвищення кваліфікації. Чудовими кузнями кадрів і потужними школами завжди є сильні і успішні напрямки сфери галузей національної економіки. Спрацьовує принцип: «Добре знаємо те, що добре робимо». І дійсно, на практиці вигідніше і надійніше отримувати знання в обраній галузі у лідерів виробництва, чії показники протягом довгих років знаходяться на високому рівні, зберігаючи стійку тенденцію. Весь світ віддає перевагу і з упевненістю купує швейцарський годинник, німецький автомобіль і японську робототехніку.

Найбільшими гравцями на світовому ринку освітніх послуг є Великобританія, Німеччина, Канада, США, Франція. Це країни, де протягом багатьох років сформувалися традиційно сильні школи з підготовки фахівців широкого профілю.

Незважаючи на зростання вартості навчання, кількість іноземних студентів і популярність закордонної освіти зростають. Звичайно, закордонне освіта створює багато складнощів і накладає тяжбу солідарної відповідальності на всіх зацікавлених осіб (студент – замовник – батьки) в підготовці майбутнього випускника. Однак слід зазначити і переваги імпортової освіти.

Отже, міграційні орієнтації молоді чітко спрямовані в бік країн (чи регіонів) з кращими умовами життя, соціальними можливостями та перспективами. Навіть більше: молоді люди розглядають міграцію не тільки як джерело отримання нового соціального досвіду, зокрема в освітньо–трудовому та в культурному плані, але й за певних обставин як можливість стати інтегральною частиною соціально–економічного та соціокультурного середовища країни–реципієнта, вдало інвестувати там свій «людський капітал» та стати частиною привабливого в ціннісно–цивілізаційному плані соціуму. Зіштовхуючись з проблемами реалізації цих параметрів у національному просторі рідної країни, академічна молодь приймає рішення мігрувати за кордон, де сподівається на кращі можливості для реалізації своїх життєвих планів, стратегій.

Такі молоді люди хочуть ментально ідентифікувати себе з успішними країнами, що не дивно, враховуючи володіння ними тим, що називається «людський капітал», «інтелектуальний капітал». Мобільність молодих людей проявляється і в тому, що, побувавши одного разу за кордоном, вони значно частіше прагнуть до міграції. Як зазначає О.А. Малиновська, соціологічні опитування свідчать: якщо виїжджаючи вперше працівники–мігранти, як правило, налаштовані заробити найбільше за якомога коротший строк і повернутися на Батьківщину, то з накопиченням міграційного досвіду ймовірність переселення з метою постійного проживання зростає [89].

Поряд з перевагами отримання зарубіжної освіти не можна обходити стороною і ті труднощі, з які стикаються академічні мігранти, оскільки мовний бар'єр – це не єдина складність в нерідній середовищі [18]. Важливу роль відіграє кліматичний аспект, і чим віддаленіше зарубіжжя, тим складніше

протікає адаптаційний процес, який ускладнюється різницею в часі. Разом з тим, в процесі адаптації формуються норми і суб'єктивні якості молоді, такі як; самоврядування і самоорганізація [8]. Саме такі якості молодих фахівців затребувані на сучасних підприємствах [45]. Більш того, «випускник з вищою освітою повинен бути джерелом нових ідей та інновацій» [23]. Адаптанти змушені за короткий термін перебудовуватися психологічно і фізіологічно.

Безсумнівно, на професійне становлення та розвиток майбутніх молодих працівників «впливає модель поведінки, сформована, в основному, навчальним закладом» [12]. Звертаючи вивчення нерідної мови вивчення досвіду світових лідерів в обраному напрямку отримання освіти за передовими світовими стандартами увагу на мовну підготовку абітурієнта, потрібно виділити готовність до інтерпретації предметних знань на мові майбутнього навчання, так як деякі вузи проводять серію вступних випробувань на державну мову країни– постачальника освітніх послуг.

Трудова міграція, за О. І. Кисельовою та А. А. Кедік, «це особливий, економічного характеру, вид міграції, який обумовлений пошуком роботи, як правило, за межами країни постійного місця проживання. З широкої точки зору трудову міграцію визначають як сукупність усіх форм територіального руху населення, пов'язаного з трудовою діяльністю на території іншої країни. Вузьке трактування зводиться до вселення жителів однієї країни на територію іншої, що супроводжується їх подальшим працевлаштуванням» [16].

Як типові процеси (зокрема й для пострадянського простору) можна виділити кілька потоків зовнішньої трудової міграції молоді:

- а) виїзд на постійне місце проживання з виходом на ринок праці;
- б) виїзд на роботу за кордон на короткі періоди часу (робота за кордоном під час літніх канікул);
- в) виїзд на навчання при одночасному влаштуванні на роботу (деякі країни дозволяють студентам працювати обмежений час, або ж робота носить нелегальний характер);
- г) виїзд на стажування з одночасною роботою за наймом [7].

Однак під процесом міграції мається на увазі територіальне переміщення населення одночасно з соціальним, галузевим рухом. Міграція в ставленні населення, що має високий рівень людського інтелектуального капіталу, набуває характеру інтелектуальної міграції, тоді як має місце і міграція інтелектуального капіталу. Іноді носій людського капіталу мігрує, маючи не тільки накопичений трудовий досвід інтелектуальної діяльності, а й інтелектуальні розробки, ноу-хау, патенти і т. Д. У даному випадку слід підкреслювати, що відбувається міграція інтелектуального капіталу. Як би там не було, академічна міграція має більш узагальнений характер. Серед високоінтелектуальних мігрантів, як правило, – вчені, менеджери, лікарі, фахівці різних областей знання. Міграція інтелектуального капіталу також має місце, однак не існує однозначних кількісних оцінок даного явища. У зв'язку з цим, аналізуючи процеси міграції, варто звертати особливу увагу на категорію «академічна міграція», маючи на увазі, однак, що в ряді випадків має місце і міграція інтелектуального капіталу. Академічна міграція створює «ефект вимивання» робочої сили, оскільки величезні масштаби кваліфікованого високоінтелектуального персоналу мігрують до країн, де існують кращі можливості для реалізації людського капіталу. У країнах–експортерах академічних мігрантів дана втрата у вигляді висококваліфікованої робочої сили практично непоправна. У той же час академічна міграція створює «ефект заміщення» робочої сили, оскільки в країну експортерів інтелектуальної робочої сили мігрує менше освічена робоча сила, яка займає вакансії в сфері низькокваліфікованої праці. Процеси економічної глобалізації сприяли кращій реалізації людського капіталу там, де надають кращі можливості для роботи і високо заохочують інтелектуальну працю, тобто в економічно розвинених країнах [11]. Дана тенденція була підкріплена відповідною політикою країн, що входять в Організацію економічного співробітництва та розвитку з початку 1980–х років.

Прагнення державних органів до підвищення якості іммігрантів в таких країнах, як Австралія і Канада, сприяло розвитку міжнародної політики по

залученню висококваліфікованих фахівців рядом найбільших економічно розвинених держав світу. У той час як світовий експорт, валовий національний продукт збільшилися на 51% в період з 1990 по 2000 рік (за оцінками Світової організації торгівлі в 2004 році), загальна кількість іноземців, що проживають в країнах ОЕСР, зросла в тих же пропорціях за вказаний період (51%). У той же час чисельність висококваліфікованих фахівців становила 70% від загального числа іноземних резидентів країн ОЕСР [32], [47].

В середньому близько 3,3 млн осіб мігрують до країн ОЕСР щорічно. Більш динамічний розвиток процесів міграції безпосереднім чином пов'язано з процесами глобалізації, що мали місце в Європі протягом останніх десятиліть. Зокрема, процеси об'єднання економічного простору, американізація як синонім глобалізації сприяли значному переміщенню академічних мігрантів з менш розвинених країн в більш економічно і політично благополучні. Багато країн (наприклад, США, Німеччина, Великобританія, Канада, Японія) проводять ефективну політику залучення академічних мігрантів з метою поповнення емігруючих інтелектуалів, тим самим стимулюючи відтік інтелектуальної робочої сили з країн–експортерів (Україна, Німеччина, Великобританія, країни Азії та Африки). Оцінюючи наслідки академічної міграції для країн – експортерів робочої сили, багато вчених підтримують думку про те, що міграція інтелектуалів однозначно завдає шкоди країнам, що поставляють інтелектуальну робочу силу [32].

2.2. Аналіз статистичних даних міграційних процесів

На основі даних Державної служби статистики України (Укрстат), а також міжнародних організацій (таких як UNESCO, ООН, Світовий Банк, ОЕСР) було

проведено статистичний аналіз поточних процесів в області академічної міграції і зроблені відповідні висновки.

Що стосується даних Укрстату, необхідно відзначити, що дане джерело враховує тільки офіційну, легальну міграцію. Іншими словами, є інформація тільки щодо громадян, що виїжджають за кордон по офіційно оформленим дозволами на роботу і трудовими договорами. Отже, в даних не враховуються випадки, коли люди залишають країну, не маючи заздалегідь оформленого дозволу на роботу або контракту (наприклад, у зв'язку з возз'єднанням сімей, по інвестиційним візами і т. д.). Також в даних не враховується студентська міграція.

Коли ми говоримо про трудову міграцію українців за кордон, визначаємо основну причину – труднощі із пошуком гідно оплачуваної роботи на батьківщині. Упродовж останніх п'яти років економічні чинники міграції посилилися політичними та безпековими, що й привело до швидкого зростання міграційних настроїв населення та інтенсивності міграції. За даними соціологічного моніторингу, який щорічно проводиться Інститутом соціології НАНУ, на запитання, чи маєте ви або хтось із членів вашої сім'ї досвід тимчасової роботи за кордоном, у 2012 р. ствердно відповіли 13,7% опитаних, а в 2018 р. – 25,2%. Водночас свій намір найближчим часом виїхати на роботу за кордон у 2014 р. висловили 7,4%, а в 2018 р. – вдвічі більше – 14,3% [26].

Із метою оцінки масштабів та вивчення характеристик трудової міграції українців за кордон Державна служба статистики України в 2008, 2012 і 2017 рр.¹⁰ проводила масштабні опитування населення (понад 20 тис. домогосподарств). Відповідно до отриманих даних, хоча б раз виїздили за кордон з метою заробітку протягом 2,5 років до опитування або працювали за кордоном на момент його проведення у 2008 р. 1,5 млн осіб, тобто 5,1% працездатного населення, у 2012 р. – 1,2 млн, 3,4% громадян у віці 15–70 років, у 2017 р. – 1,3 млн, 4,5% населення відповідного віку (без урахування населення неконтрольованих Урядом територій) [9].

Ці дослідження, однак, не могли охопити мігрантів, які виїхали всією сім'єю. Не враховувалися також мятникові прикордонні мігранти. У зв'язку з цим реальна кількість трудових мігрантів є більшою. На думку фахівців, найбільш вірогідною оцінкою чисельності одночасно працюючих за кордоном українців є 3 млн¹¹. Країнами призначення для трудових мігрантів з України є передусім сусідні країни (Росія, Польща, Чехія), а також країни Південної Європи (Італія, Іспанія, Португалія). Порівняння даних трьох досліджень Держстату демонструє переорієнтацію міграційного потоку з раніше панівного східного напрямку, на Росію, на західний (ЄС), передовсім на Польщу [9].

Основними напрямками трудової міграції українських громадян є країни західної Європи (перш за все Німеччина, Великобританія), острів Кіпр (цікаво, що в середньому туди щороку вирушали близько 12% всіх трудових мігрантів України), а також США. Частка цих країн у загальному еміграційному потоці в середньому з 2005 по 2012 рік становила понад 57% (див. Таблиця 4).

Наявні дані дозволяють зробити висновок про вплив як глобальних, так і локальних економічних процесів на міграцію робочої сили.

Серед усього потоку від'їжджаючих вікова група 16–29 років є найбільш численною і становить близько 30%. Якщо говорити окремо про трудову міграцію громадян жіночої статі, то цікаво буде помітити, що серед них дана вікова група складала 70% – 80% протягом аналізованого періоду. Це дозволяє зробити висновок про те, що виїжджають за кордон в основному молоді жінки, з великою ймовірністю не володіють сім'єю і дітьми. Мобільність жінок в наступних вікових групах різко знижується (див. Таблиця 1).

За наявними в Державній міграційній службі статистичними даними, станом на 1 вересня 2019 року в Україні на обліку перебуває 280 872 іноземці, які проживають на підставі посвідки на постійне проживання, та 114 394 іноземців, які проживають в Україні на підставі посвідки на тимчасове проживання, збільшившись майже на 33% в порівнянні з рівнем 2010 г. (863000 чол). Вікова група 18–29 років складає близько 40% від загальної кількості легально в'їхали та є найбільш численною (див. Таблиця 5).

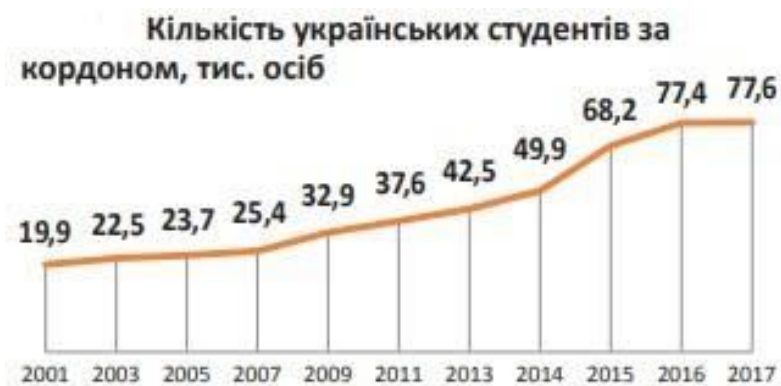
Згідно з офіційними даними служби зайнятості, у 2018 році найбільше в Україні працювало громадян Туреччини. Далі у першій п'ятірці — Росія, Китай, Білорусь та Азербайджан. Найбільше іноземців працювали у нас у сфері торгівлі та ремонту, а також у промисловості, телекомунікаціях, науці та освіті, і на будівництві. Число громадян розвинених країн Західної Європи і Америки в загальній кількості іноземних громадян, які мали дійсний дозвіл на роботу в Україні, становило менше 0,01%. Основна частка трудових мігрантів у України є представниками таких професійних груп як: некваліфіковані робітники, а також робітники, зайняті на будівельно–монтажних і ремонтно–будівельних роботах..

Частка висококваліфікованих фахівців (які можуть бути віднесені до академічних мігрантів) серед іноземних фахівців, що мають дійсний дозвіл на роботу на кінець 2012, склала менше 9%, незважаючи на те, що висококваліфіковані спеціальності звільнені від квот (див. Таблиця 6).

Серед всіх від'їжджаючих за кордон частка академічних мігрантів (класифікованих залежно від залежних професій і посад як керівники і фахівці) займає в середньому близько 47% і при цьому стабільно зростає з року в рік протягом усього досліджуваного періоду. Якщо говорити про чисельність українських громадян, які виїхали на роботу за кордоном, в залежності від рівня освіти, то частка тих, хто володіє вищою або середньою професійною освітою в середньому склала 77%, тільки вищою освітою – 39% за аналізований період (див. Таблиця 2 , 3).

З наведених вище даних можна зробити висновок, що на сьогоднішній день Україна дуже слабо бере участь як країна–реципієнт (приймаюча сторона) в процесі міжнародної академічної міграції.

За даними UNESCO, кількість українських студентів за кордоном стабільно зростала, а після 2013 року вона майже подвоїлася і сягнула 77,6 тис. (Рис. 2). Із стабілізацією ситуації в країні цей процес загальмувався [88].

Найбільше українських студентів у 2017 р. навчалися в Польщі – 34,7 тис. Кількість українських студентів у Україні зменшилася, проте лишалася доволі високою – 15,3 тис. На третьому місці за кількістю студентів–українців – Німеччина (6,1 тис.).

Прагнення отримати освіту за кордоном часто пов'язано з бажанням молодих людей відкрити собі шлях на міжнародний ринок праці. За даними опитування понад 1 000 українців, які навчаються в Польщі, проведеного через інтернет у 2018 р., лише 6% із них після завершення навчання мали намір повернутися в Україну [40]. Наростання освітньої міграції опосередковано підтверджує також факт об'єднання сімей українських трудових мігрантів у країнах їхнього перебування. Саме з цим, вірогідно, пов'язане стрімке зростання кількості українських студентів в країнах, де внаслідок трудової міграції сформувалися численні українські діаспори. Наприклад, у 2000 р. в італійських вузах навчалися лише 40 українців, а в 2017 р. – 2,8 тис., або в 70 разів більше.

Якщо говорити детальніше про академічну міграцію в країнах Європейського союзу, то показники рівня освіти трудових мігрантів вельми різняться між країнами–учасницями ЄС. В цілому, серед мігрантів у віці 25–54 року близько 25% мають високий рівень освіти, близько 40% – середнім рівнем і залишилися 35% – низьким (початковим). Деякі країни з більшою ймовірністю привертають менш освічених мігрантів, особливо це проявляється у Франції, а також в південних країнах (Португалія, Греція, Італія, Іспанія), де 40% (і

більше) мігрантів мають низьким рівнем освіти. При цьому в Ірландії, наприклад, частка високо освічених мігрантів перевищує 40%.

Що стосується ситуації з академічною міграцією в США, то згідно Укрстату, у 2018 році 24,6% учасників ринку праці в віковій групі старше 25 років, які народилися за кордоном, не мали закінченою середньою освітою в порівнянні з показником в 5,1 % для аналогічної вікової групи корінних американців. Крім цього, народжені за кордоном також з меншою ймовірністю відвідували коледж (еквівалентний 2 років вищої освіти): це було відзначено в 17,4% проти 30,1% для корінних американців. Що стосується ступеня бакалавра, то там частки виявлялися приблизно рівні (33% і 36,7% відповідно).

Якщо говорити про Китай, то частка іммігрантів серед всього населення дуже мала і становить менше 0,1%. Для Китаю набагато більш актуальними є процеси, пов'язані з внутрішньою міграцією, тобто переміщенням робочої сили з провінції до великих міст.

Говорячи про студентську міграцію, за даними UNESCO, потік студентів, що виїжджають з України на навчання за кордон, з 1999 по 2012 рік є стабільним з щорічним приростом близько 7% в абсолютних величинах. В останні роки кількість від'їжджаючих студентів склало в середньому 50 тис. У той же час Outbound mobility ratio – показник, який визначається як частка студентів України, які навчаються за кордоном, в загальній кількості студентів, у 2012 році сягав 1,4%, тоді як у 2018 цей показник збільшився до 4.6566 %.

Необхідно відзначити, що Outbound mobility ratio за даними UNESCO в середньому по світу становить 1,8%. При цьому для Центральної Азії (студентське населення якої в даний час визнано найбільш мобільним) цей показник становить 7,5% (подвоївшись за останнє десятиліття в 2 рази). У високорозвинених країнах Західної Європи Outbound mobility ratio багаторазово перевершує російський показник (Німеччина – 4%, Франція, Італія–2,7%, Великобританія – 1,2%). Навіть для традиційно низько мобільних регіонів (з точки зору студентської міграції) таких як: Південна і Західна Азія (1%), Латинська Америка (0,9%), Північна Америка (1,4%) [87].

Це дозволяє робити висновок про те, що даний процес в Україні перебільшує середньосвітового рівень. Це визначається економічно–політичним станом України. Навчання за кордоном для більшості українських сімей є недоступним, але при цьому студентам стає легше отримати кредит на освіту. Також поширене вивчення іноземних мов дозволяє комунікувати з іноземцями та вступати у закордонні виші. На додаток, часто підготовка, яку дають українські вузи, є досить достатніми для вступу в закордонні (перш за все в провідні європейські та американські) вузи. Також це свідчить про високу інтеграцію української освіти в процес глобалізації знань.

2.3. Академічна міграція як наслідок глобалізації

Згідно даних Укрстату (Держкомстату), найбільш виїжджали за кордон представники таких наукових спеціальностей як фізики, математики, технічні науки, представники медичних та біологічних наук.

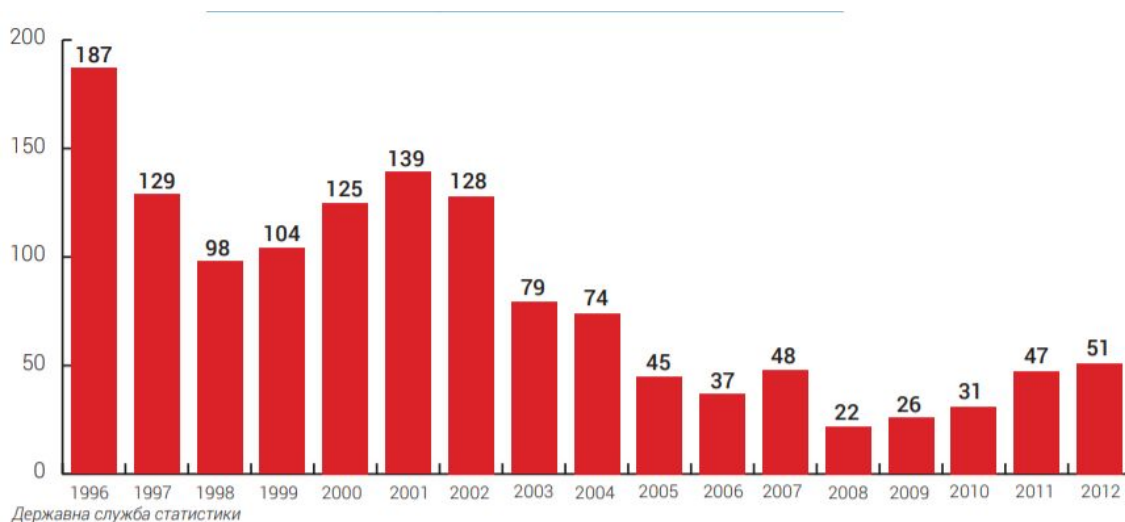

Рисунок 3. Кандидати наук, які виїхали за кордон

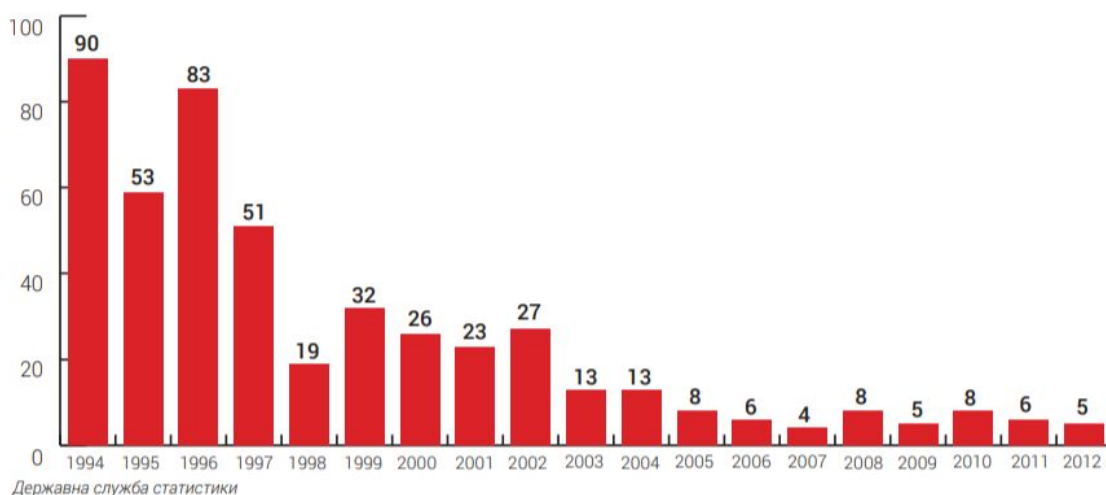

Рисунок 4. Доктори наук, які виїхали за кордон

Важливим для нашого дослідження є відстеження міграційних потоків, а саме країни, куди виїжджали українські дослідники та науковці. Найпопулярнішими країнами-донорами стали Сполучені Штати Америки, Російська Федерація, Польща, Ізраїль та Німеччина. З кінця 90-их років еміграція в усі країни почала спадати, то зараз вона досі залишається стабільно

високою у випадку США, що не в останню чергу пов'язано з численними стипендійними програми, які приваблюють молодих науковців до виїзду в Сполучені Штати.

Рисунок 5. Чисельність кандидатів наук, які виїхали за кордон (1996–2019)

Рисунок 6. Чисельність докторів наук, які виїхали за кордон (1996–2019)

Проаналізувавши дані Укрстату, нам вдалось отримати інформацію про українців в німецьких та американських університетах і дослідницьких центрів. Говорячи про Сполучені Штати Америки, то притік науковців з інших країн завжди був їх стратегічною метою. Кількість спеціалістів, що іммігрували до США на 1947 рік складала лише кілька сотень, у 1956 р. – 1,8 тисяч, у 1967 р. – 7,9 тисяч, у 1972 – 15,7 тисяч [34]. Таким чином, за післявоєнний період відбулося збільшення кількості спеціалістів, які іммігрували з країн, що розвиваються, до США, майже у 40 разів. Відповідно до міжнародних досліджень, майже 60% усіх, хто закінчив аспірантуру/ докторантуру і зараз працює в США, проживає там за візою. Проте це не виключає того, що ці особи

не будуть подавати документи на візу повторно або не прагнуть в подальшому отримати громадянства.

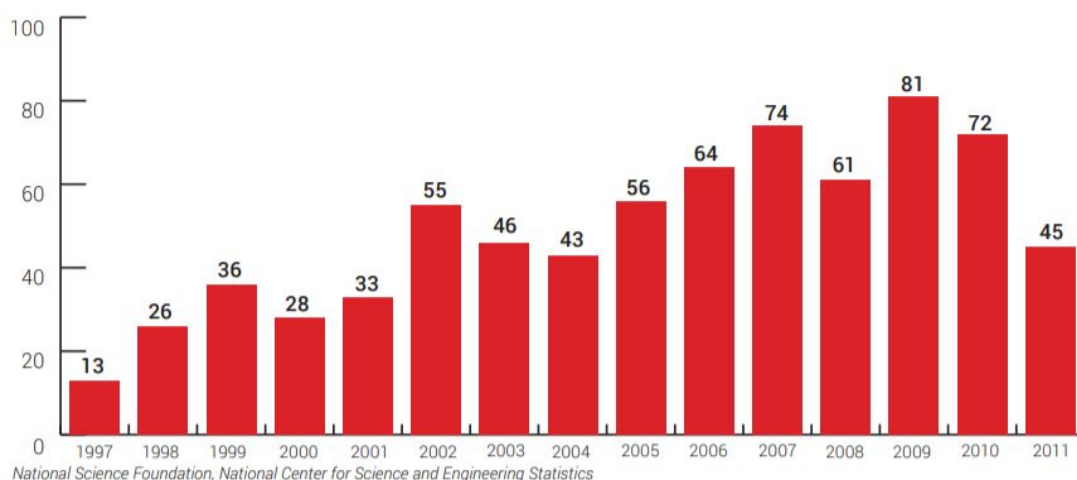

Рисунок 7. Докторанти–українці в США

На діаграмі зображено кількість вчених із ступенем доктор наук, які українці здобули в США. Як бачимо, в порівнянні 1997 р. та 2011 р. їх кількість зросла втричі. Хоча пік припав на 2009 р., коли 81 особа здобула ступінь докторанта в США. Якщо говорити про галузі, в яких ці ступені були присвоєні, то за період 1997–2011 р. з 735 докторів 133 (18%) працювали в галузі фізики та астрономії, 109 (14,8%) – в суспільних науках та психології, 104 (14,1%) – в інженерії. Найменше спеціалістів було з географічних напрямків – 6 осіб, і 7 осіб працювали в сфері наук про здоров'я.

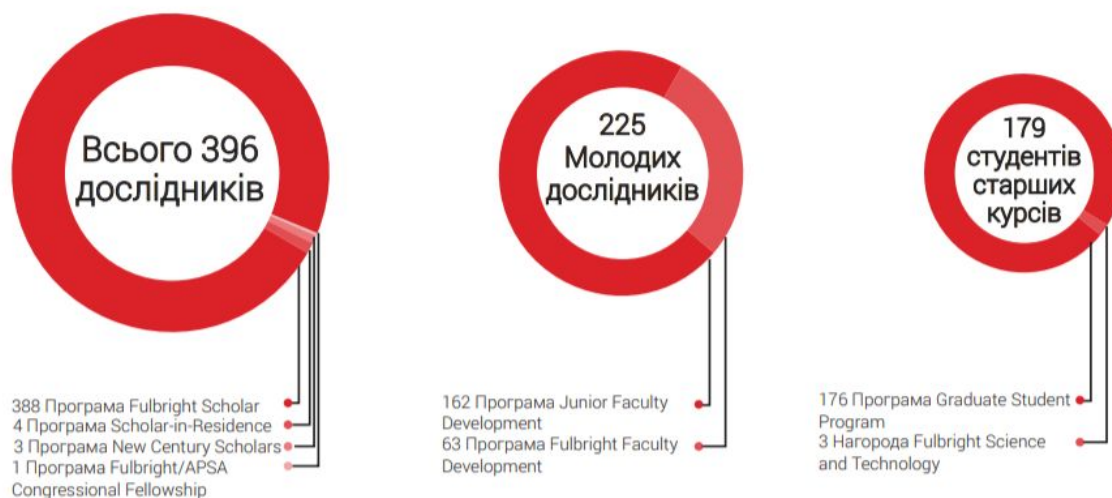

Рисунок 8. Учасники програми Фулбрайт 1992–2019 рр

Впродовж 1992–2019 рр. 800 українських науковців взяли участь в стипендійній програмі Fulbright Scholarship. З них половина займалась науковими дослідженнями, 22% склали студенти, що навчались на graduate programs, а 28% – це учасники Faculty Programs.

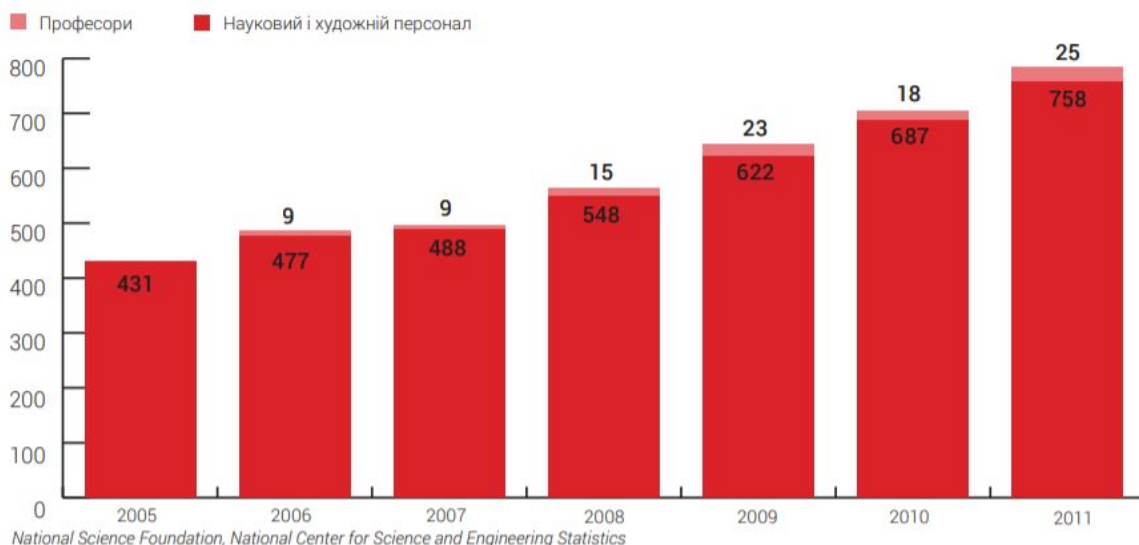

Рисунок 9. Українці в німецьких університетах

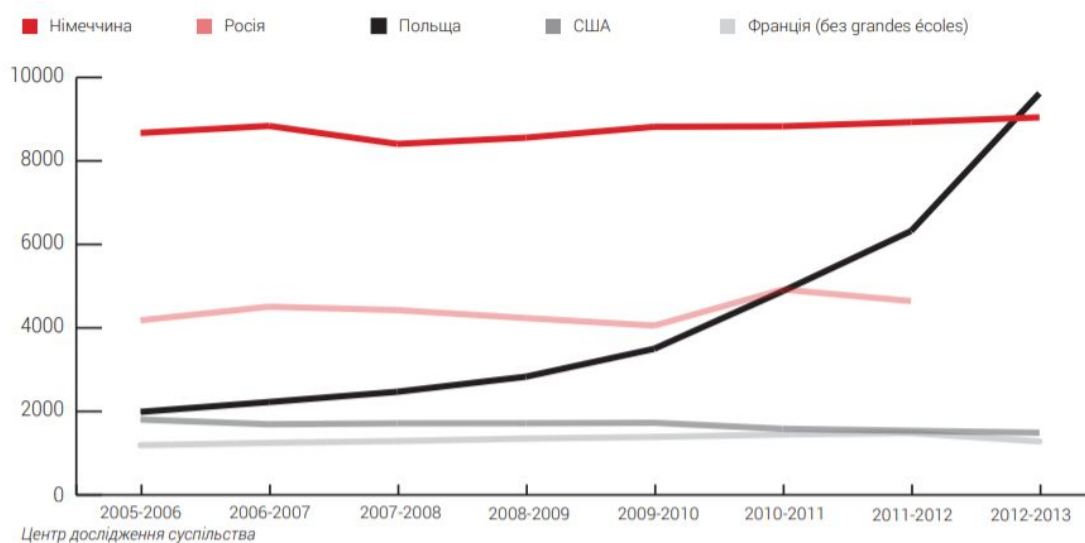
Якщо говорити про статистику українських науковців у Німеччині, то там є база даних щодо громадянства осіб, які працюють у вищих навчальних закладах як науковий персонал. Власне з 2005 кількість наукового і художнього персоналу і ФРН поступово зросла в 1,76 рази, а чисельність професури у 2006 р. становила 9 осіб, а в 2011 р. – вже 25 осіб. У 2005 р. майже половина всього наукового персоналу в ФРН працювала в галузі математики та власне науки. До 2011 р. їх кількість зросла, проте частка відносно інших груп зменшилась. Найбільш динамічно зростає науковий персонал в галузях філологічних та культурологічних студій (в 2,5 рази) та в галузі інженерії (в 2,1 рази). Так, найчастіше емігрують молодші за віком та «кращі з кращих».

Статистично, після еміграції вчені збільшують кількість своїх публікацій на рік (що є основним виразником академічної активності). Тобто в даному випадку статистика підтверджує суспільні стереотипи. У своєму експертному інтерв'ю для нас Ярослав Степанович Яцьків, Президент Української астрономічної асоціації, член Президії НАН України, вказав, що відповідно до

його досвіду, на постійну роботу виїжджають люди, які мають певне ім'я, відоме в професійних кругах. Натомість молодь виїжджає на стажування, на певний період, коли отримує грант на півроку–рік [39].

Також вчений вказав на слабкі моменти ведення вітчизняної статистики щодо науковців–мігрантів. Він вказав, що чимало вчених виїжджає, але формально залишається в штаті в Україні. Або ж вони виїжджають законно на 2 місяці, повертаються на день–два і знов виїжджають на 2 місяці. «Як в нас в Академії дозволено на 2 місяці виїжджати закордон. Як роблять мої співробітники, які постійно виїжджають: їдуть на 2 місяці, потім беруть на місяць відпустку, потім знов на 2 місяці виїжджають і деяких з них я бачу в обсерваторії 2–3 місяці в рік», – зазначив Я. Яцьків [45].

Крім того, вчений вважає, що зупинити явище академічної міграції неможливо, поки Україна знаходиться на тому рівні, що зараз. Більше того, на його думку, справжнім науковцям їхати потрібно, тому що в Україні немає інфраструктури для науки. «Якщо ти займаєшся високими енергіями – тобі треба працювати десь в Швейцарії чи Франції. Правда, це не відноситься до комп'ютерних технологій, до програмування. Адже можна жити в Україні і спокійно працювати на інші держави і отримувати собі платню. Але якщо людина мріє працювати десь в відомих колективах, то вона, на жаль, виїжджає і там працює», – резюмував вчений.

Рисунок 10. Студенти–українці в закордонних ВНЗ. Денна форма

Одним з основних чинників, який зазвичай приваблює іноземних студентів, є відсутність плати за навчання у державних вишах або ж її порівняно низький рівень. До країн, які пропонують саме такі умови, належать Німеччина, Чехія та частково Франція. До недавнього часу такі ж правила діяли і у Швеції, однак з 2011 році для іноземців з–за меж ЄС була запроваджена плата за навчання і кількість іноземних студентів скоротилась на 28%.

Можливість безкоштовного навчання на німецькомовних програмах протягом довгого часу дозволяла університетам Німеччини зберігати пальму першості серед українських абітурієнтів. Німецькі виші ще від 2005 року набули право збирати плату за навчання, однак на такий непопулярний крок пішли лише у деяких федеральних землях. Натомість більшість ВНЗ на бакалаврських програмах обмежується лише невеличкими зборами, куди може потрапити, наприклад, плата за місячних проїзних. Окрім цього українським абітурієнтам доступно чимало стипендій, серед яких є програми й від приватних вишів. Важко сказати, які спеціальності приваблюють саме студентів–українців, але загалом за статистикою іноземні студенти у Німеччині найчастіше обирають економіку, машинобудування, інформатику та електротехніку. Французьке законодавство, як і німецьке, визначає однакові права на вищу освіту для власних громадян та іноземців. Плата за навчання існує у так званих вищих школах (*école normale*), натомість в університетах студенти платять лише адміністративні збори. Абсолютна більшість студентів–українців навчається на франкомовних програмах, а для вступу українські абітурієнти повинні володіти французькою (рівень B2) та подати завірений атестат. Дві третини усіх студентів–українців у Франції вивчають економіку, природничі та технічні науки, а також філологію. Не відстають і чеські університети, які з кожним роком набирають популярності серед українських абітурієнтів, особливо тих, хто володіє чеською. Адже навчальні програми чеською мовою у 26 публічних університетах Чехії є безкоштовними для іноземців. Понад дві третини студентів–українців навчаються саме у таких

публічних університетах. Більше того, як студенти приватних, так і студенти публічних університетів можуть подавитись на одну з декількох стипендій для іноземців. Майже усі студенти–українці користуються такою можливістю, адже за статистикою торік лише 46 осіб (загалом було 1782 студенти) самостійно оплачували своє навчання. Для вступу до вишу у Чехії українці повинні разом із аплікацією подати посвідчений атестат, скласти екзамен та заплатити вступний збір. Які спеціальності частіше обирають українці, на жаль не відомо, однак найбільшою популярністю серед загалу іноземних студентів користуються економічні, фізикоматематичні та медичні науки, на яких навчається майже половина усіх громадян інших країн.

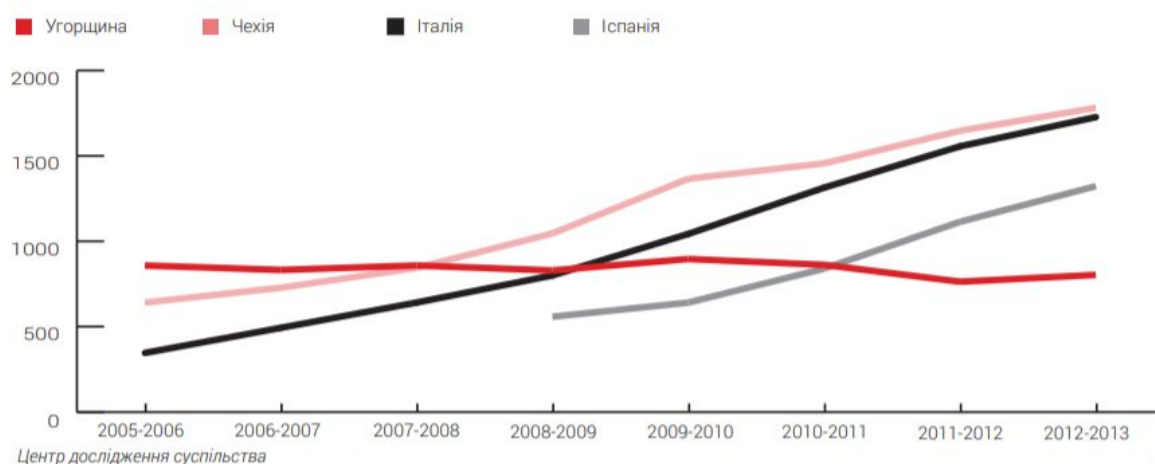

Рисунок 11. Студенти–українці в закордонних ВНЗ. Денна форма

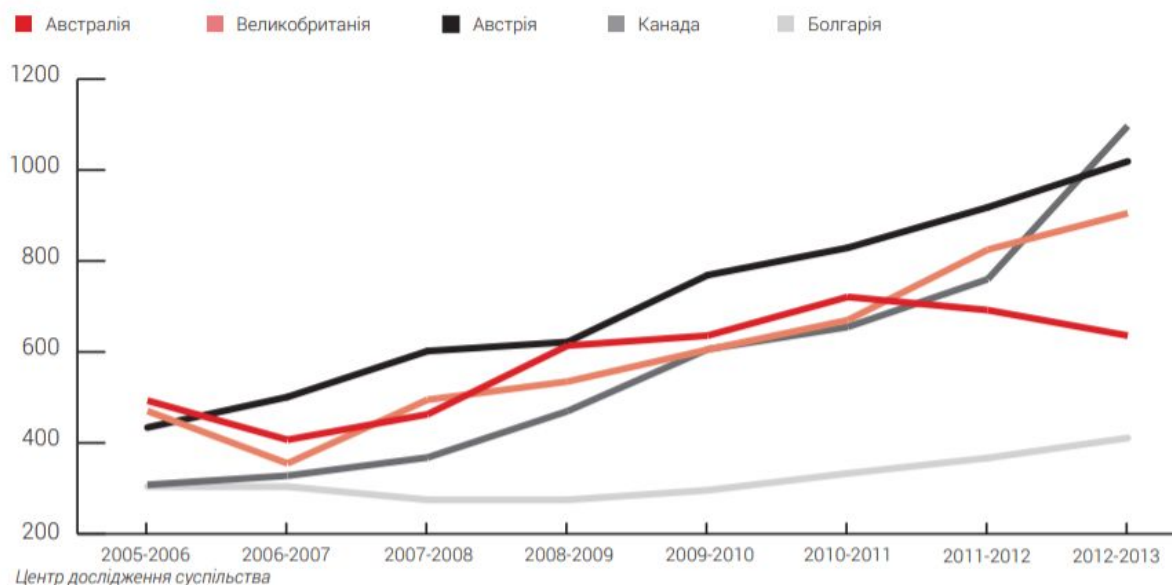

Рисунок 12. Студенти–українці в закордонних ВНЗ. Денна форма.

Росія та Угорщина належать до країн, де, окрім платної форми навчання, для іноземців існує можливість отримати спеціальні бюджетні місця. Окрім цього ці дві країни об'єднує й те, що саме до них українці масово виїжджають для заочного навчання. Росія посідає особливе місце серед преференцій українських абітурієнтів. Займаючи лише третю сходинку за кількістю студентів–українців на денних студіях, Росія випереджає усіх, якщо враховувати студентів–заочників. Протягом 2007–2010 років кількість заочників з України зросла з 5848 до 6845 осіб. Доступ до статистичних даних у Російській Федерації обмежений, а дані у відкритому доступі неповні, тому невідомо, чи у подальші роки збереглась тенденція зросту числа студентів–заочників. У свою чергу популярність денних студій протягом 2006–2012 років залишалась майже незмінною – кількість студентів на них коливалась у проміжку 4–5 тисяч осіб. Як стверджують фахівці, багатьох охочих зупиняє вища вартість проживання та навчання у України, саме тому зростання відбувається переважно за рахунок заочників. Більшість студентів–українців навчається на контрактній основі, попри те, що уряд РФ з року в рік збільшує кількість спеціальних бюджетних місць для іноземців (2013 рік – 10 тис.).

Вочевидь українці не належать до тих груп іноземних студентів, які є пріоритетними для урядових дотацій, адже у 2010 році серед студентів–українців було лише 310 державних стипендіатів.

Водночас українські атестати не потребують підтвердження під час прийому до російських ВНЗ. Сам прийом відбувається на основі вступних іспитів. Більше половини українських студентів денної форми навчаються саме у Москві, де лідерами є Московський державний університет імені Ломоносова та Московський фізико–технічний інститут. Найпопулярнішими серед українців є економічні, гуманітарні та фізико–математичні спеціальності. Щороку, подібно до російської практики, уряд Угорщини визначає кількість бюджетних місць для іноземців, розподіляючи їх між університетами [86].

Останні у свою чергу проводять конкурс на отримані місця. На відміну від України, яка запланувала збільшення кількості цих місць, угорський уряд останнім часом скорочує бюджетні витрати на такі місця. Тож більшість іноземних студентів в Угорщині самостійно оплачують навчання в університеті. Як вже було згадано чимало студентів–українців навчаються в Угорщині заочно, однак ця цифра зменшилась протягом останніх чотирьох років з 586 до 466 осіб.

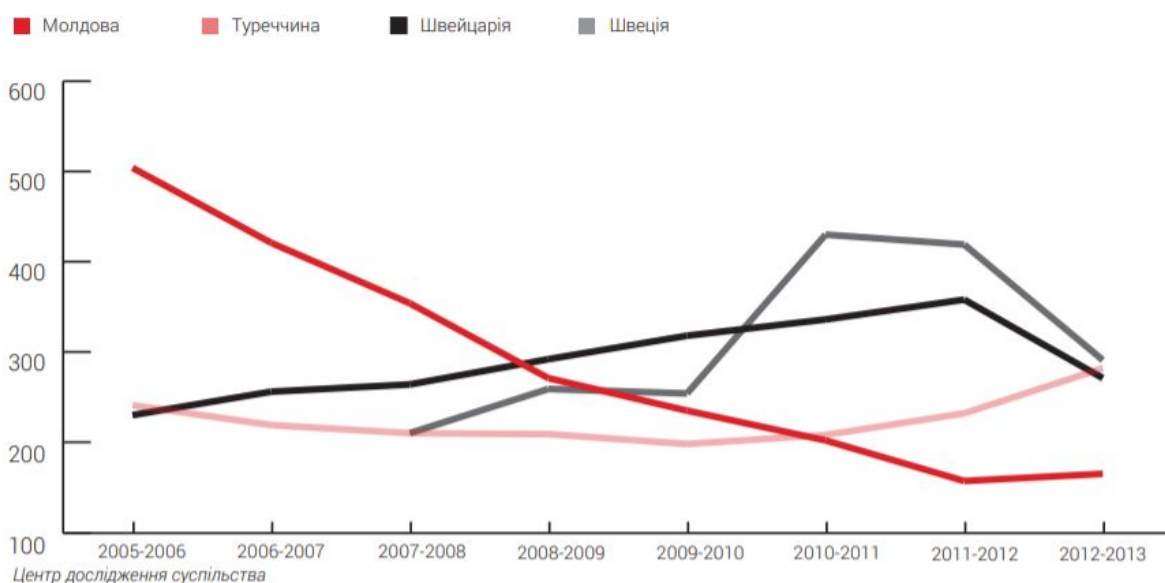

Рисунок 13. Студенти–українці в закордонних ВНЗ. Денна форма

Серед країн, де освіта для іноземців є платною, українські громадяни найчастіше обирають Італію, США, Іспанію, Австрію, Канаду, Великобританію та Австралію. Ці країни об'єднує спільна риса – їх університети займають провідні місця у світових рейтингах. Це дозволяє їм навчати 43% від усіх іноземних студентів світу. Водночас для студентів–українців існують певні відмінності між цими країнами. Для навчання у США, Канаді та Великобританії існує чимало стипендій від самих університетів чи фондів. Натомість стипендіальних програм для навчання в Італії чи Іспанії не так багато, значний відсоток студентів–українців навчається там, так би мовити, йдучи стопами батьків, котрі виїхали до цих країн на заробітки. У свою чергу найбільш помірними цінами може похизуватись Австрія, де встановлено фіксовану вартість навчання за один семестр – 730 Євро. У австрійських університетах студенти–українці найчастіше вивчають економічні, соціальні та гуманітарні науки, понад 70% навчається саме на цих напрямках.

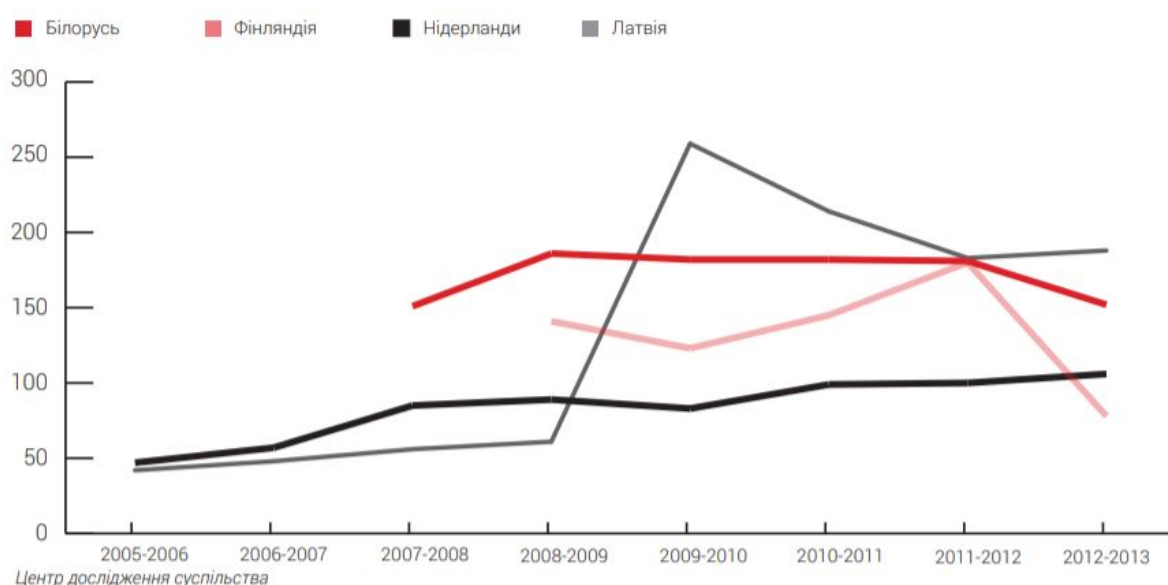

Рисунок 14. Студенти–українці в закордонних ВНЗ. Денна форма

Глобальна міграція – один з головних викликів, що стоять сьогодні перед спільнотою інформаційних спеціалістів. Стрімкий і масовий характер переміщень, а також технологічний розвиток медіа призводить до того, що кожен медійний текст виявляється реплікою в процесі глобальної

міжнаціональної комунікації. У цій ситуації загострюється проблема професійної відповідальності та інформаційної об'єктивності.

Медіа в процесі глобальної міграції, зокрема академічної міграції, відіграють особливу роль. По-перше, під дією медіа потенційні мігранти приймають рішення про переїзд і вибирають напрямок свого руху. По-друге, медіа стають головним інструментом комунікації між спільнотами мігрантів і корінним населенням, між мігрантами та їхніми друзями і родичами, що залишилися на батьківщині. З появою соціальних мереж ця функція особливо актуалізується.

При цьому засоби масової інформації не тільки транслують стереотипи, що склалися на даний момент, але під тиском політики редакції, запитів аудиторії і особистої позиції журналістів самі сприяють появі, укоріненню та трансформації цих стереотипів.

В умовах глобалізації відбувається розширення не тільки інформаційного простору, а й зміцнення його позицій в якості важливого інструменту інформаційного забезпечення державної політики. Це відноситься, перш за все, до засобів масової інформації, роль яких у формуванні політичних поглядів і переконань громадян країни дуже значна.

В даний час, розширилися масштаби міграційних процесів і вплив інформаційно-комунікаційних технологій на них здатне істотно змінити стратегію міграційної політики приймаючої держави. Варто відзначити, і той факт, що ЗМІ, включаючи інтернет-ресурси, розширили можливість мігрантів отримувати необхідну інформацію, що робить безпосередній вплив на прийняття ними рішення про переміщення.

Так, новітні інформаційні технології забезпечують доступність і відкритість практично будь-який цікавить мігрантів інформації, а саме:

- рівень соціально-економічного розвитку країни, включаючи рівень і якість життя населення;
- заходи та способи соціальної підтримки, захисту мігрантів;

- ситуація на ринку праці, можливість працевлаштування, середній розмір заробітної плати;
- політична обстановка в країні;
- політика у відношенні мігрантів, а також ставлення до мігрантів тієї чи іншої етнічної приналежності та ін.

Отже, можна стверджувати, ЗМІ та інтернет, виступають посередниками для залучення мігрантів і найважливішим інформаційним джерелом для них.

Дійсно, багато мігрантів отримують актуальну для них інформацію з різних джерел ЗМІ.

Варто відзначити, що передана інформація засобами масової інформації істотно впливає не тільки на вибір мігрантами маршруту свого переміщення, але і на:

- формування громадської думки в приймаючому суспільстві про мігрантів;
- на дружнє або ж вороже сприйняття мігрантів, ставлення до них як до «чужих»;
- розростання соціальної напруженості і ескалації міжетнічних конфліктів і ін.

Слід зазначити, ставлення до мігрантів, складаються в даний час, як в суспільстві, так і висвітлене ЗМІ може носити позитивний або негативний характер.

Висновки до розділу. В цілому глобалізація являє собою процес всесвітньої економічної, політичної і культурної інтеграції, взаємного зближення і освіти взаємозв'язків. Основним наслідком цього є світовий поділ праці, міграція в масштабах всієї планети капіталу, людських і виробничих ресурсів, стандартизація законодавства, економічних і технологічних процесів, а також зближення і злиття культур різних країн. Глобалізація – це процес, в результаті якого світ стає більш пов'язаним і більш залежним від усіх його

суб'єктів. Відбувається як збільшення кількості спільних для держав проблем, так і розширення числа і типів інтегруються суб'єктів [37].

Академічна міграція як загальний, глобальний процес має дві відмінні тенденції. Перша пов'язана з міграцією висококваліфікованих фахівців в США. Найбільш характерною рисою сучасної імміграції висококваліфікованих фахівців в США є феноменальне зростання її чисельності з країн, що розвиваються і падіння її питомої ваги з промислово розвинених країн. З іншого боку, не відзначається так само масштабних переміщень інтелектуальних американців за кордон. Процеси інтелектуальної глобалізації сприяли розвитку іншого процесу в світі, що отримав назву «американізація» і пов'язаного з дедалі сильнішим в XX столітті значенням США в світі. Друга тенденція полягає у міграції висококваліфікованого персоналу зі Східної та Південно-Східної Європи в Західну Європу, як правило, в межах Європейського союзу, хоча дана тенденція в останні роки змінюється. Зазвичай включення нових держав до Європейського союзу сприяє більшій позитивній динаміці міграції як інтелектуальної, так і низькокваліфікованої робочої сили. У прикордонних регіонах динаміка міграції обумовлена впливом зовнішніх чинників, серед яких першорядне значення мають інституціональні (контактно-бар'єрні) функції кордонів. Створення єдиного економічного простору сприяє безперешкодному переміщенню робочої сили в рамках Європейського союзу і полегшує процес міграції інтелектуалів. Наявність «ефекту вимивання» і «ефекту заміщення» робочої сили характерно для України, де інтелектуальна міграція за кордон замінюється міграцією низькокваліфікованої робочої сили з країн СНД.

Глобалізація ринків праці відкрила набагато більше можливостей для академічної міграції з країн, що розвиваються в країни, що мають розвинутий економічний рівень. В даний час подібного роду глобалізаційні процеси найбільш чітко простежуються між індустріально розвиненими країнами з високим рівнем життя і рештою світу. Існує одна малопомітна наслідок глобалізації: інтеграція світового ринку для діяльності високоінтелектуальних

індивідуумів. Глобалізація стирає відмінності між країнами, так що навички хорошого фахівця затребувані у всьому світі. Трансакційні витрати, або витрати за територіальним переміщення мігрантів, зараз нижче, ніж будь-коли (хоча ці витрати залишаються досить високими, щоб знизити мобільність низькокваліфікованих кадрів). Дана обставина сприяє створенню інтегрованого ринку праці для високоінтелектуального персоналу. Однак не слід вважати, що не існує бар'єрів для трудової мобільності високоінтелектуальних працівників. Зберігається візовий режим для в'їзду іноземців в країну, тоді як міграційні служби країн пред'являють власні вимоги до мігрантів в процесі надання тимчасового або постійного дозволу на роботу та перебування. Процеси трудової міграції, що відбуваються в світі, сприяють економічному зміцненню держав, що приймають іноземну робочу силу, в той час як економічне становище країн, що експортують робочу силу, погіршується.

Глобалізація не тільки розмиває міжнаціональні межі, а й породжує безліч проблем, що не існували раніше. Проблема взаємного пристосування різних народів, цивілізацій, культур поки ще не осмислена як потенційне джерело міжетнічних конфліктів, але вже сьогодні вона, безсумнівно, стає джерелом самих непередбачуваних соціально культурних зіткнень. Прикладів таких зіткнень можна привести скільки завгодно багато. Незважаючи на це, міграція в цілому і академічна міграція зокрема сприяє інтеграції культур, зміни демографічної структури країн – напрямків міграцій, ідеологічному синтезу між народами. Академічна міграція сприяє оновленню світової науки, розвитку нових напрямків досліджень в різних областях знання, є потенціалом для розвитку економіки країн, що імпортують або експортують інтелектуальну робочу силу.

РОЗДІЛ 3. ЧИННИКИ І НАСЛІДКИ АКАДЕМІЧНОЇ МІГРАЦІЇ (на прикладі молоді)

Практичний розділ даної роботи складається з двох частин: перша спрямована на виявлення чинників, які впливають на прийняття рішення про від'їзд за кордон після закінчення вищого навчального закладу (приклад – «НаУ «ОА»), друга – на спробу змодельовати, який ефект має студентська міграція на людський капітал окремо взятої країни.

3.1. Чинники впливу при рішенні виїзду за кордон

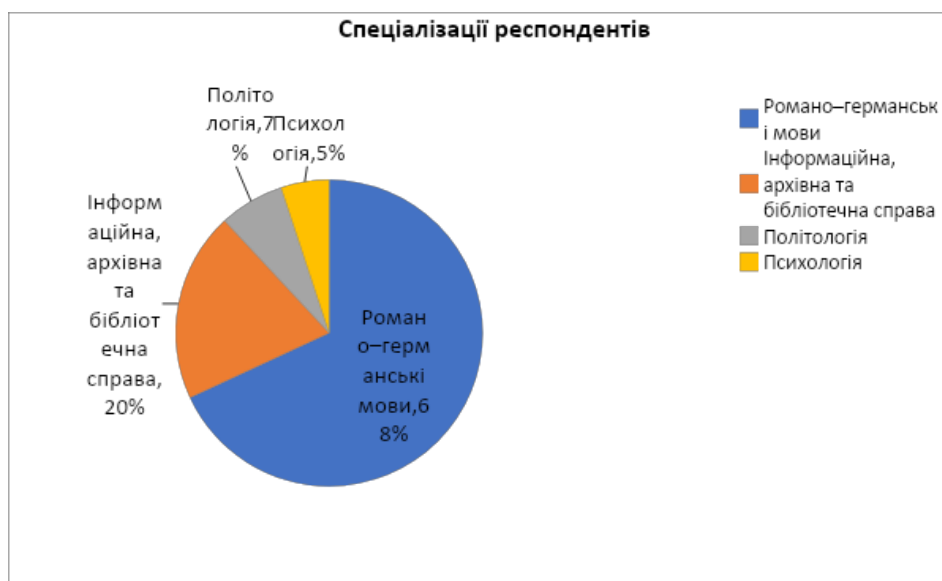
З метою виявлення економічних факторів, що впливають на рішення про від'їзд за кордон, автором була побудована логістична регресія на основі даних, зібраних в ході опитування, проведеного в вересні 2020 року. В опитуванні

взяли участь понад 200 студентів Національного університету «Острозька академія» з усіх факультетів. База даних була зібрана шляхом проведення анкетування студентів (за допомогою платформи Google Forms); поширення анкети проходило через соціальні мережі, а також через електронні пошти.

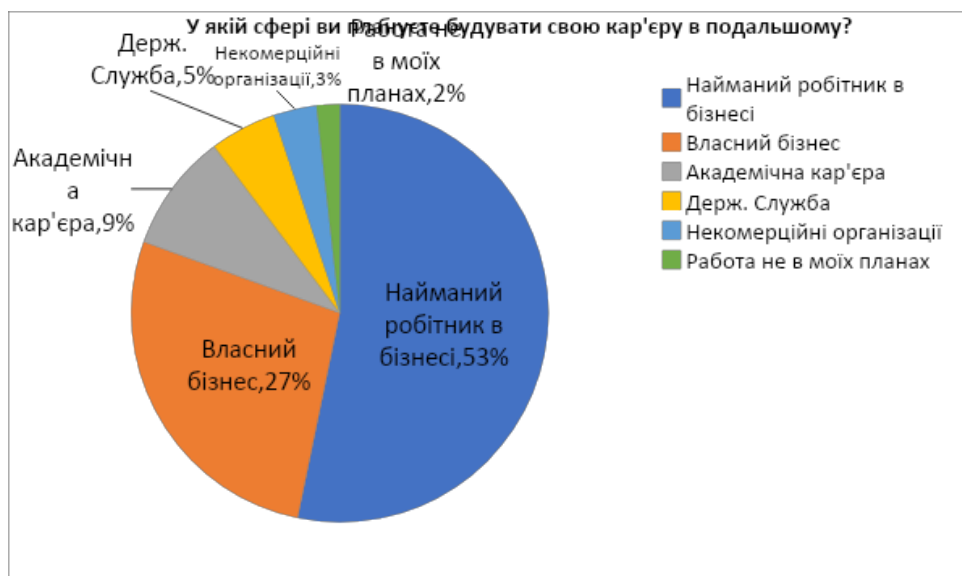
Основною метою опитування було визначення, які міграційні плани і настрої студентів одного з лідерів серед ВНЗ України, а також зрозуміти, які соціальні та економічні характеристики респондентів і як вони корелюють з міграційними настроями.

В результаті опитування було складено портрет типового представника вибірки. Що стосується гендерного складу, то представниці жіночої статі склали 62% всіх опитаних. За своїм складом, 69% респондентів навчаються на факультеті романо–германських мов «НаУ «ОА», 31% – політико–інформаційного менеджменту. 72% опитаних студентів навчаються на місцях з державним фінансуванням. Що стосується умов проживання, 48% в даний час проживають з батьками (під час пандемії), 26% – у гуртожитках. Оцінюючи своє матеріальне становище, 60% студентів визначили рівень достатку своєї сім'ї як вище середнього. У 68% респондентів обоє батьків мають закінченою вищою освітою.

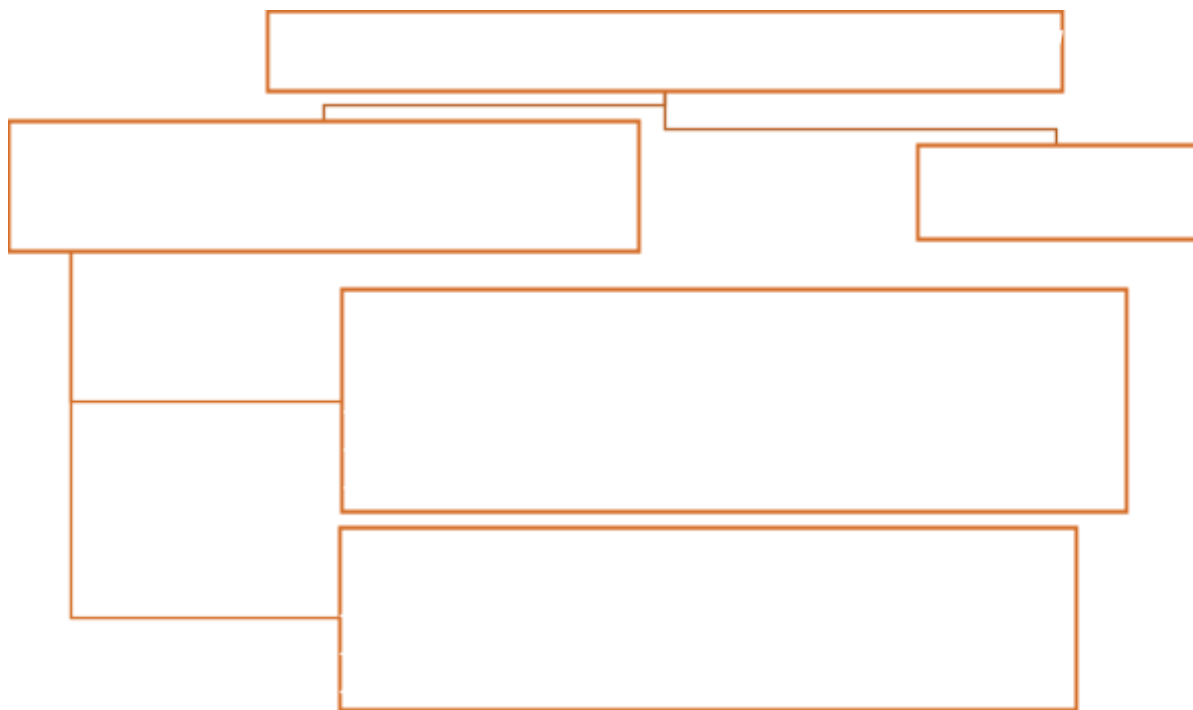
Більше половини опитаних – студенти останніх курсів бакалаврату або магістранти. Це є хорошим показником для якості вибірки, тому що вважається, що саме на цьому етапі людина серйозно починає замислюватися про своє подальше життя і може обґрунтовано говорити про свої міграційні плани.

Опитуваним студентам було поставлено питання щодо їх кар'єрних планів: «У якій сфері ви плануєте будувати свою кар'єру в подальшому?». Більше половини респондентів (53%) заявили, що хотіли б працювати в якості найманого працівника в бізнесі, близько третини (27%) – що хотіли б створити власний бізнес і трохи менше 10% – планують будувати кар'єру в академічному середовищі.

Основною метою опитування було визначення міграційні настрої студентів НаУ «ОА». Модель відповідей можна побачити на діаграмі:

Отримавши дані від анкетування, ми висуваємо деякі гіпотези щодо академічний міграційних потоків:

1. *Гіпотеза 1. Міграційні плани студентів корелюють з напрямком одержуваної ними освіти.*

Перевіряється гіпотеза про те, що студенти певних спеціальностей більш схильні до міграції за кордон.

2. *Гіпотеза 2. Міграційні плани студентів корелюють з кар'єрними планами студентів.*

Автор припускає, що міграційні плани можуть корелювати з вибраними кар'єрними напрямками.

3. *Гіпотеза 3. Наявність досвіду тривалого проживання за кордоном позитивно позначається на міграційних планах студентів.*

Передбачається, що студенти, у яких присутня досвід довгострокового (більше 1 місяця) проживання за кордоном, більш схильні до планування міграції за кордон.

4. *Гіпотеза 4. Міграційні плани студентів корелюють з місцем їх поточного проживання (столиця / регіони).*

Передбачається, що студенти, які проживають в обласних центрах більш схильні до міграції за кордон, ніж їх колеги з регіонів.

5. Гіпотеза 5. Міграційні плани студентів корелюють з освітньої щаблем, на якій вони знаходяться.

В роботі перевіряється гіпотеза про те, що студенти молодших курсів будуть менш схильні мати міграційні плани. Це засновано на припущенні, що про питаннях навчання та / або працевлаштування за кордоном молоді люди починають замислюватися ближче до кінця навчання в університеті, у міру того, як до них приходить більш чітке розуміння про кар'єрні можливості та життєві цілі.

З метою перевірки гіпотези про чинники, що впливають на бажання студента виїхати за кордон після закінчення навчання, в статистичному пакеті IBM SPSS Statistics був здійснений автоматизований аналіз результатів опитування та була побудована логістична регресія.

Для більш точного підрахунку та аналізу даних опитування, машинні програми обчислювання даних є найкращим варіантом для даного типу дослідження. Так, після детального аналізу ми отримали наступні дані (рис.15;16):

Частотная таблица

Хотіли б ви виїхати за кордон по завершенню навчання в НаУ "ОА"?

		Частота	Проценты	Процент допустимых	Накопленны й процент
Допустимо	Ні. Так, але не дозволяють обставини	159	75,0	75,0	75,0
	Так	53	25,0	25,0	100,0
	Всього	212	100,0	100,0	

Ваша стать

		Частота	Проценты	Процент допустимых	Накопленны й процент
Допустимо	чоловіча	81	38,2	38,2	38,2
	жіноча	131	61,8	61,8	100,0
	Всього	212	100,0	100,0	

На якому факультеті Ви навчатесь?

		Частота	Проценты	Процент допустимых	Накопленны й процент
Допустимо	Політико-інформаційний менеджмент	65	30,7	30,7	30,7
	Романо-германські мови	147	69,3	69,3	100,0
	Всього	212	100,0	100,0	

Рисунок 15. Частотна таблиця результатів опитування

У якій сфері ви плануєте будувати свою кар'єру в подальшому?

	Частота	Проценти	Процент допустимих	Накопленний процент
Допустимо Найманий робітник в бізнесі	112	52,8	52,8	52,8
Власний бізнес	59	27,8	27,8	80,7
Некомерційні організації	11	5,2	5,2	85,8
Держ. служби	10	4,7	4,7	90,6
Академічна кар'єра	20	9,4	9,4	100,0
Всього	212	100,0	100,0	

Чи був у Вас досвід навчання за кордоном?

	Частота	Проценти	Процент допустимих	Накопленний процент
Допустимо Ні	195	92,0	92,0	92,0
Так	17	8,0	8,0	100,0
Всього	212	100,0	100,0	

На якому курсі Ви навчаєтесь?

	Частота	Проценти	Процент допустимих	Накопленний процент
Допустимо 1 курс бакалаврату	22	10,4	10,4	10,4
2 курс бакалаврату	30	14,2	14,2	24,5
3 курс бакалаврату	56	26,4	26,4	50,9
4 курс бакалаврату	78	36,8	36,8	87,7
5 курс магістратури	11	5,2	5,2	92,9
6 курс магістратури	15	7,1	7,1	100,0
Всього	212	100,0	100,0	

Рисунок 16. Продовження рисунку 15

Логістична регресія необхідна для подальшого аналізу результатів, побудування моделі студентських думок та прогнозу.

У наведеній нижче регресії залежної змінної є бінарна змінна "ABROAD", яка представляє собою результати відповіді на питання: «Чи хотіли б ви виїхати за кордон по завершенню навчання в «НаУ «ОА» ?». При цьому під значенням 1 був закодований відповідь «Так, і планую», а під значенням 0 – відповіді «Ні» і «Так, але не дозволяють обставини». Це було зроблено з метою виявлення чинників, що впливають саме на міграційні плани студентів НаУ «ОА».

Змінна "gender" є змінною для визначення статі респондентів. Далі йде послідовність з двох змінних, що відповідають різним блокам факультетів – «rim» означає «політико-інформаційний менеджмент» та «rgm» означає романо-германські мови. За нею йде набір з п'яти змінних, що пропагують різні напрямки кар'єрних устремлінь студентів «Нау «ОА». Зокрема, «nko» позначає вибір кар'єри в некомерційних організаціях, «gov» – кар'єра в

державному секторі, «science» – бажання студента побудувати кар'єру в академічному середовищі, «entrepren» – створити власний бізнес, «office» – працювати в якості найманого працівника в бізнес сфері, як опущеною змінний був обраний варіант відповіді «не планую працювати». Нарешті, змінна "int_exper1" є бінарною змінною і позначає наявність або відсутність довгострокового (більше одного місяця) досвіду проживання за кордоном, а під змінною "_year" закодований освітній щабель, на якій знаходиться респондент.

Була здійснена перевірка гіпотез за допомогою побудови логістичної регресії в статистичному пакеті IBM SPSS Statistics. Були використані дані, отримані в ході проведеного серед студентів «НаУ «ОА» опитування. Логістична регресія була обрана, тому що пояснювана змінна є бінарною (тобто приймає значення 0 і 1, в даному випадку так кодувалися відповіді «так» і «ні»). Логістична модель оцінює ймовірність того, що залежна змінна прийме значення 1.

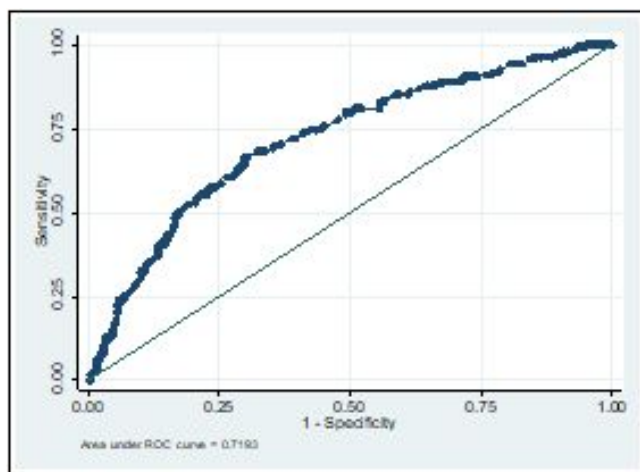
. logit ABROAD						
Iteration 0: log likelihood = -299.74698						
Iteration 1: log likelihood = -269.56241						
Iteration 2: log likelihood = -269.47168						
Iteration 3: log likelihood = -269.47125						
Iteration 4: log likelihood = -269.47125						
Logistic regression			Number of obs = 212			
			LR chi2(16) = 60.55			
			Prob > chi2 = 0.0000			
Log likelihood = -269.47125			Pseudo R2 = 0.1010			
ABROAD	Odds Ratio	Std. Err.	z	P> z	[95% Conf. Interval]	
ABROAD	.8402988	.1893654	-0.77	0.440	.5402706	1.306942
gender	1.912421	.7017636	1.77	0.077	.9316112	3.925836
pim	1.81214	.7772687	1.39	0.166	.7817931	4.200411
rgm	1.08895	.6120907	0.15	0.880	.361871	3.276891
office	4.749211	3.177667	2.33	0.020	1.27964	17.62605
gov	1.051041	.5374947	0.10	0.922	.3857637	2.863637
entrepren	4.951989	3.068073	2.58	0.010	1.4703	16.67836
science	.9170614	.0913152	-0.87	0.385	.7544684	1.114694
nko	6.321862	8.11649	1.44	0.151	.5105135	78.28575
int_exper1	3.749511	4.589271	1.08	0.280	.340513	41.28722
_year	10.9188	12.93352	2.02	0.044	1.071301	111.2855
	7.596636	8.721713	1.77	0.077	.8004885	72.09207
	5.140321	5.881834	1.43	0.153	.5457569	48.41514

Рисунок 17. Логістична модель студентської міграції

Як видно з наведених вище результатів регресії, значущими на рівні 4% є змінні: rgm (навчання на факультеті «Романо–германських мов»), science

(якщо в кар'єрні плани студента – розвиватися в академічній / науковому середовищі), `int_exper1` (наявність у студента досвіду проживання / навчання за кордоном протягом більш, ніж 1 місяця), `_year` (освітній щабель, на якому знаходиться респондент).

В ході перевірки якості моделі було виявлено, що її прогностична сила складає 72%. (рис.18)

3.2. Підтвердження/спростування гіпотез

Гіпотеза 1. Міграційні плани студентів корелюють з напрямком одержуваної ними освіти.

Значимість коефіцієнта при певному блоці факультетів означає, що для цього факультету ймовірність міграційних планів достовірно вище, ніж в середньому по вибірці, а значить, гіпотеза 1 не відкидається.

Виходячи з отриманих результатів регресії, можна припустити, що для студентів, які навчаються на факультеті романо–германських мов, ймовірність планувати від'їзд за кордон після закінчення навчання на 33 процентних пунктів вище, ніж для інших студентів. З огляду на те, що даний факультет має тісні зв'язки із закордонними ВНЗ, і все викладання ведеться іноземною мовою, цілком ймовірно, що студенти, які надходять на романо–германських мовах, спочатку готують себе до міжнародної кар'єри. У випадку факультету політико–інформаційного менеджменту може бути виділена інша причина:

добре відомо, що в нашій країні досить високий рівень підготовки фахівців даного напрямку, але при цьому вони слабо затребувані на українському ринку праці в порівнянні із західними ринками, де рівні пропонованих зарплат для фахівців даної галузі набагато вище. Хоча, студенти напрямку «Політологія» мають яскраво виражену національну специфіку (політична ситуація може кардинально відрізнятись від країни до країни).

Що стосується студентів напрямку «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа» та «Психологія», то, ймовірно, вони відчують себе досить затребуваними молодими фахівцями і на батьківщині, тому що багато хто починає працювати вже на останніх курсах і мають досить ясні кар'єрні перспективи в Україні.

Гіпотеза 2. Міграційні плани студентів корелюють з кар'єрними планами студентів.

Виходячи з результатів регресії, гіпотеза 2 також не повинна бути відкинута, тому що коефіцієнт при змінній «science» значущий. Якщо в кар'єрні плани студента входить розвиватися в академічному / науковому середовищі, то для нього ймовірність наявності міграційних планів зростає на 51 відсотковий пункт, в порівнянні зі студентами, які воліють інші шляхи професійної реалізації. Даний факт ще раз підтверджує, що помітну роль в академічній міграції з України продовжують грати вчені і дослідники. Причина цього – зберігається відставання вітчизняної науки від західної як в частині фінансування, так і по частині загальної підтримки наукової спільноти, розробок та інновацій.

Гіпотеза 3. Міграційні плани студентів корелюють з фактором наявності у них досвіду тривалого проживання за кордоном.

Фактор наявності у студента досвіду довгострокового (більше 1 місяця) проживання за кордоном (наприклад, в рамках програми обміну, стажування, лінгвістичного тренінгу) також значущий. Для респондентів, які володіють таким досвідом, ймовірність мати міграційні плани підвищувалася на 28 відсоткових пунктів, в порівнянні з тими, у кого такого досвіду не було. З цього

може бути зроблений висновок, що гіпотеза 3 не відкидається. Даний факт пояснюється тим, що студенти, які мають закордонний досвід, з великою ймовірністю мають високий рівень володіння іноземною мовою, що є важливим фактором при прийнятті рішення про міграцію за кордон. Крім того, люди відчують себе вже більш причетними і звичними до культури і способу життя іншої держави, а значить, розуміють, що зможуть з легкістю освоїтися в закордонному середовищі, що також є важливим психологічним фактором при прийнятті рішення про міграцію.

Гіпотеза 4. Міграційні плани студентів корелюють з місцем їх поточного проживання (столиця / регіони).

Було висунуто припущення, що студенти, які навчаються в обласних центрах більш схильні до міграції за кордон, ніж їх колеги, проживаючі в регіональних центрах. Для студентів з регіонів першим кроком до міграції з великою ймовірністю стане переїзд до столиці, а не від'їзд безпосередньо за межі батьківщини. Однак виходячи з отриманих результатів регресії, коефіцієнт при змінній виявився не значущий, отже, дана гіпотеза відкидається.

Гіпотеза 5. Міграційні плани студентів корелюють з освітнім щаблем, на якому вони знаходяться.

Перевірялася гіпотеза про те, що студенти молодших курсів менш схильні мати міграційні плани. Це засновано на припущенні, що про питаннях навчання та / або працевлаштування за кордоном молоді люди починають замислюватися ближче до кінця навчання в університеті, у міру того, як до них приходить більш чітке розуміння про кар'єрні можливості та життєві устремління. Однак за результатами проведеної регресії виходять протилежні висновки: виявилось, що для студентів старших курсів бакалаврату та магістратури ймовірність мати міграційні плани на 8 відсоткових пунктів нижче, ніж для представників молодших курсів. Можливе пояснення цьому – більш старші студенти часто поєднують роботу і навчання, тобто мають хороші перспективи зайнятості після закінчення ВНЗ. Крім того, часто вони вже володіють особистими взаєминами, постійними партнерами, що також стримує міграцію. Можливо,

студенти старших курсів більш реалістично дивляться на питання міграції, і, зокрема, розуміють, яких це вимагає матеріальних і емоційних витрат. У той же час студенти початкових курсів швидше поки абстрактно замислюються про міграцію, тому що це зараз широко поширене в молодіжному середовищі, і є своєрідним «трендом», але при цьому вони з меншою ймовірністю вживають необхідних заходів до здійснення міграційних планів.

3.3. Мотиви студентів щодо міграції

З метою дослідити причини, які рухають студентами при ухваленні рішення про від'їзд за кордон, в опитування були введені ряд питань на цю тему. Респондентам було запропоновано оцінити кожен представлений причину за п'ятибальною шкалою, де 5 означає, що ця причина є однією з найбільш значущих, а 1 – що зазначена причина абсолютно не має значення для респондента. Нижче представлені передбачувані причини для від'їзду. Всі респонденти, котрі проявили бажання виїхати за кордон, були поділені на дві групи в залежності від наявності у них міграційних планів. Далі мотиви були ранжовані за важливістю для представників обох груп.

Мотив	Група 1: Так, я планую	Група 2: Так, але обставини не дозволяють

Важливість мотиву за п'ятибальною шкалою	1–2	3–4	5	1–2	3–4	5
1. За кордоном вище якість життя	5%	26%	68%	2%	36%	62%
2. За кордоном вище якість освіти	9.5%	48%	42%	21%	53%	26%
3. За кордоном вище рівень безпеки	7%	52%	41%	14%	60%	26%
4. За кордоном краще правовий клімат	12%	44%	44%	14%	57%	29%
5. За кордоном більше можливостей для заробітку/кар'єрного росту	15%	55%	30%	15%	63%	21%
6. Мене приваблює культура країни, куди я хотів би поїхати	24%	50%	26%	23%	47%	30%
7. За кордоном більше політичних свобод	32%	45%	23%	40%	45%	15%
8. Хотілось би створити сім'ю за кордоном	53%	30%	15%	65%	29%	5%

Виходячи з отриманих результатів, можна зробити цікаві висновки. В обох групах більшість студентів вибирали «більш високу якість життя за кордоном» як одну з найбільш важливих причин. Дійсно, на сьогоднішній день це один з найбільш поширених аргументів для міграції. Далі респонденти з приблизно однаковою частотою вибирали чинники 2–4 як найбільш важливі (тобто якість освіти, рівень безпеки і правовий клімат). Щодо можливостей кар'єрного росту за кордоном, то вони залучають студентів, проте очевидно, що даний фактор не є ключовим. Найменш популярними стали такі чинники, як: бажання завести

сім'ю з іноземцем\іноземкою, наявність за кордоном політичних свобод, а також культура країни–реципієнта.

3.4. Наслідки академічної міграції

У науковій літературі немає єдиного підходу до оцінки наслідків академічної еміграції. Коли це явище стало приймати великомасштабний характер, взяли гору негативні оцінки. Отримували їх майже виключно шляхом підрахунку реальних і потенційних втрат, переважно економічних. У втрати включали фактичні витрати на навчання емігрантів, збиток, що наноситься зниженням науково–технічного потенціалу країни виїзду та погіршенням його структури, упущену вигоду, тобто частку ВВП або величину надходжень до бюджету, недоотриманих через від'їзд необхідних фахівців. Таким чином, оцінки давалися тільки з точки зору інтересів країн–донорів, і предметом обліку ставали наслідки, як піддаються, так і не піддаються кількісному вимірюванню [39].

Згодом отримав поширення й інший погляд, згідно з яким еміграція вчених і фахівців може бути корисною не тільки для приймаючої, але і для відправляючої країни. Вона сприяє розсмоктуванню безробіття серед решти, а

емігранти значно покращують своє матеріальне становище. Ознайомлення емігрантів із зарубіжним досвідом може принести країні значну користь, якщо хоча б частина з них повернеться на батьківщину на постійне проживання або, залишаючись за кордоном, буде співпрацювати з вітчизняними вченими.

Академічна міграція є особливо важливою категорією економічної міграції, яка має величезний вплив на стан наукового потенціалу країни не тільки в короткостроковій, а й в довгостроковій перспективі розвитку. Варто особливо підкреслити, що, кажучи про «відплив мізків», мова йде про виїзд з країни високоосвічених людей [41].

Існують певні рамки, за якими сліднують вже незворотні наслідки, а саме – втрата лідируючих позицій у світовій науці і техніці. Крім цього, академічна міграція завдає досить відчутний удар по функціонуванню наукових шкіл в країні.

Ця проблема носить загальносвітовий характер. Наприклад, скандинавські країни, такі як Фінляндія, Данія, Ісландія, Швеція, Норвегія, проводять дослідження, присвячені суб'єктам регулювання академічної міграції, відтворення наукових еліт і шкіл на території країни, ефективності державної політики у сфері академічної міграції.

Розглядаючи сучасну інтелектуальну міграцію як логічне продовження розвитку глобалізації світової економіки, важливо відзначити, що держави–учасники ринку праці, які втрачають свій інтелектуальний капітал або ж, навпаки, його імпортують, рідко виявляються у взаємовигідній положенні, що згодом загострює проблему розвитку міжнародної міграції.

В умовах сучасного розвитку технологій, їх використання вимагає присутності висококваліфікованих фахівців, а саме – наукових кадрів для розробок наукових відкриттів, їх подальшої модернізації і пристосування до вимог світового ринку.

Крім інших причин академічної еміграції, однією з ключових виділяється низький ступінь управління інтелектуальним капіталом на вітчизняних

підприємствах, що змушує шукати більш ефективні шляхи застосування наукового потенціалу співробітників.

Роль інтелектуального капіталу та використання розумового потенціалу підвищується за рахунок того, що вся сучасна світова інноваційна діяльність в більшості своїй спирається на результати фундаментальних наукових досліджень, а також вимагає прискорення їх впровадження в практику. Саме з цієї причини відбувається швидкий розвиток ринку наукових кадрів і висококваліфікованих фахівців.

Наслідки міграції наукових та висококваліфікованих кадрів є значною проблемою для країн, що розвиваються. Адже на підготовку молодих, активних, кваліфікованих спеціалістів було вкладено значні кошти, тим самим створивши конкурентну перевагу для інших країн. Тобто країна не отримує віддачі від своїх вкладень у людський капітал.

Позитивні наслідки академічної міграції:

- підвищення кваліфікації молодих вчених за кордоном сприяє припливу на батьківщину нових ідей, технологій, розробок;
- відбувається поступова інтеграція науковців до світового науково–технічного й освітнього товариства;
- отримання високоякісної вищої освіти;
- додаткові надходження в Україну зароблених мігрантами коштів, грошових переказів;
- напрацювання ділових зв'язків, міжособистісних контактів емігрантів з провідними науковцями.

Негативні наслідки академічної міграції:

- еміграція фахівців високого класу призводить до вимивання інтелектуального людського капіталу країни–донора;
- країна–донор не отримує віддачі від своїх вкладень у інтелектуальний людський капітал;
- дефіцит кваліфікованих кадрів, що виникає в країні через еміграцію збільшить витрати вітчизняних компаній на робочу силу;

- відсутність наукових ідей, технологій, розробок призводить до зниження конкурентоспроможності продукції на світових ринках.

Глобалізація світової економіки ставить на порядок денний інтернаціоналізацію освіти. Перед університетами стоїть завдання підготувати випускника, здатного працювати в умовах професійної мобільності та міграції трудових ресурсів. Наприклад, Європейський Союз розглядає питання про стандартні мінімальні вимоги до освіти у зв'язку з мобільністю робочої сили. Відповідно до цього багато вузів переглядають свої навчальні плани. У глобальній популяції студентів, які навчаються не в країнах свого громадянства, українці складають трохи більше, ніж соту частину. Аналіз кожної країни призначення дозволяє визначити, наскільки важливими для неї є саме українці. Вже традиційно частка українців серед іноземних студентів Польщі є доволі відчутною – 2014/2015 році вона склала 53 %, значно випереджаючи другу за розміром діаспору, білоруських студентів, яка налічує майже 10 % [38].

Висновки до розділу. В ході аналізу результатів, отриманих з побудованої логістичної моделі, було виявлено, що існує ряд факторів, що впливають на міграційні настрої студентів. Серед них і напрямок освіти, що здобувається, і кар'єрні плани, і наявність закордонного досвіду. Якщо ж говорити про основні причини для міграції, то превалює висока якість життя за кордоном, якість освіти, правовий клімат, рівень безпеки, а також можливості для кар'єрного зростання. В цілому, сучасні дослідження підтверджують, що міжнародне переміщення людей обумовлено сумарним впливом різноманітних, нерідко взаємопов'язаних факторів соціально-економічного, демографічного і політичного характеру.

Наслідки міграції наукових та висококваліфікованих кадрів безумовно є значною проблемою для країни, оскільки на підготовку молодих, активних, кваліфікованих спеціалістів було вкладено значні кошти, однак додаткову вартість ці фахівці створюють вже за кордоном. В цілому ж на основі аналізу

фахових досліджень з цієї проблематики можемо виокремити як позитивні так і негативні наслідки академічної міграції.

ВИСНОВКИ

У нашому дослідженні було наведене теоретичне обґрунтування такого явища як «академічна міграція», вироблено науково–методичні засади і практичні рекомендації щодо удосконалення системи регулювання міжнародної міграції кваліфікованих кадрів в умовах глобалізації.

Міграція – один з процесів сучасного світу, що інтенсивно розвивається. Розрізняють міграцію всередині однієї країни і міжнародну міграцію, яка передбачає переміщення з однієї країни в іншу.

Академічна міграція, що передбачає переміщення висококваліфікованих фахівців, перш за все в області науки і вищої освіти, може бути як внутрішньою, так і зовнішньою. Внутрішня академічна міграція пов'язана з тим, що основні наукові та освітні центри стягують до себе провідних фахівців.

Міжнародна академічна міграція передбачає переїзд з однієї держави в іншу. Міжнародні міграційні процеси спостерігалися протягом усього історичного періоду. Дійсно, міжнародна міграція не є новим явищем. Люди в усі часи переїжджали з однієї країни в іншу. Відмінності в умовах життя населення різних країн, конфлікти, брак ресурсів породжували міграційні потоки. Однак їх піки завжди припадали на певні моменти політичного розвитку світу. Війни, конфлікти завжди супроводжувалися великими переміщеннями людей.

Глобалізація економіки посилює та актуалізує роль людського капіталу в забезпеченні інноваційного розвитку країн та національної конкурентоспроможності. Саме тому зараз кожна країна зацікавлена у розвитку людських ресурсів, так званого людського капіталу, та використанні висококваліфікованих і наукових кадрів для ефективного розвитку національної економіки.

Розглядаючи академічну міграцію в контексті глобалізаційних процесів ми можемо зробити наступні висновки:

По перше, міжнародний ринок інтелектуальної праці динамічно розвивається, стає все більше і більше інтернаціональним та розширеним. Тенденції глобалізації інтелектуальної праці поєднують в собі риси «витоку мізків» та «циркуляції мізків». Але, як було досліджено, в процесах академічної міграції переважає здебільшого відтік кваліфікованих фахівців з країн, що розвиваються, в розвинені країни.

По-друге, було визначено, що основними країнами для академічної міграції стали Канада, США та Великобританія, а також не менш привабливими є країни континентальної Європи.

По-третє, тенденції академічної міграції підсилюють нерівномірність розвитку світової економіки, здійснюючи технологічний розрив між основними центрами економічного зростання і периферією.

Метою даної роботи було виявити чинники і ефекти академічної міграції. Для цього були побудована логістична регресійна модель для виявлення факторів, що впливають на рішення про від'їзд за кордон. Логістична модель була побудована на основі даних, отриманих в ході опитування студентів Національного університету «Острозька академія» щодо їх міграційних планів.

Згідно з отриманими результатами логістичної моделі, було виявлено, що існує ряд факторів, що впливають на міграційні настрої студентів. Серед них і напрямки освіти, що здобувається, і кар'єрні плани, і наявність закордонного досвіду. Якщо ж говорити про основні причини для міграції, то превалює висока якість життя за кордоном, якість освіти, правовий клімат, рівень безпеки, а також можливості для кар'єрного зростання за кордоном.

Що стосується наслідків академічної міграції, то з отриманих в ході моделювання результатів можна зробити висновок, що висунута гіпотеза відкидається. В сучасних умовах академічної міграції, втрата в людському капіталі через від'їзд деякої частки високоосвіченої молоді не може бути компенсована за рахунок повернення частини виїхали фахівців.

Для того щоб поворотна академічна міграція надавала позитивний вплив на людський капітал України, державі слід вживати певних заходів. Фактично, важливо не тільки максимізувати кількість академічних мігрантів, що повернулись, але при і забезпечити, щоб поверталися фахівці із збільшеним людським капіталом. Академічні мігранти повинні бачити можливість реалізувати їх зрослий людський капітал на батьківщині. У ряді випадків (це особливо актуально для поворотної академічної міграції інтелектуальних кадрів кадрів, молодих вчених і дослідників) на державу покладається роль забезпечити "поверненням" умови для успішної кар'єри на батьківщині.

Як заходи по поверненню найбільш перспективних фахівців в Україну можуть бути запропоновані наступні:

А) розробка спеціальних програм, орієнтованих на повернення академічних мігрантів для роботи в Україні. Це можуть бути короткострокові дослідницькі проекти, або ж сприяння в укладенні довгострокових трудових контрактів. До розробки і реалізації цих програм можна залучати великі українські компанії, наукові співтовариства, державні і недержавні організації, які зацікавлені в молодих перспективних фахівцях, які здобули освіту за кордоном.

Б) розробка заходів консультаційного та організаційно впродовж декількох років, часто погано уявляють ситуацію на батьківщині і потребують кваліфікованих консультацій з питань ринку професійної праці в Україні.

В) розробка на державному та інших рівнях спеціальних програм по використанню інтелектуального потенціалу тих молодих вчених і фахівців, які, не бажаючи повертатися після закінчення навчання, тим не менш, не виключають для себе професійного співробітництва з батьківщиною (корисно буде вивчити успішний досвід в даній сфері таких країн як Китай і Індія).

Для реалізації запропонованих заходів необхідне створення широкої коаліції зацікавлених організацій: державних і місцевих урядових структур, неурядових організацій, освітніх установ і професійних співтовариств.

Проведений аналіз дає змогу зробити такі висновки:

1) освітня міграція має позитивні наслідки для України лише в разі отримання українськими громадянами якісної освіти за кордоном та їхнього повернення до України після закінчення навчання;

2) з боку країн–сусідів (переважно Польщі) спостерігається агресивна політика залучення української молоді для підтримки власної системи освіти з перспективою використання її як замісну робочу силу;

3) значна частина української молоді виїжджає на навчання за кордон з метою отримання доступу до ринку праці країн ЄС та подальшої еміграції.

В таких умовах українській державі вже зараз необхідно звернути увагу на освітню міграцію українських громадян та вжити відповідних заходів, серед яких пропонується:

- посилити контроль за якістю іноземної освіти;
- запровадити інформування українських громадян, які планують виїхати на навчання за кордон, про іноземні системи освіти та якість навчальних закладів;
- посилити співпрацю з відповідними органами основних країн освітньої міграції української молоді щодо попередження виникнення негативного ставлення до українських студентів;
- сприяти розвитку спільних навчальних програм на території України між українськими закладами вищої освіти та провідними навчальними закладами світу.

Оскільки в умовах глобалізаційних процесів ринку праці неможливо впливати на процеси академічної міграції в контексті прямого зменшення її обсягів, механізм регулювання міграційних процесів має враховувати інтереси держав, міжнародних організацій та наддержавних інституцій, які разом утворюють глобальну систему регулювання міжнародної міграції як складову системи глобального управління.

Рішенням «відпливу умів» за кордон може послужити залучення України в світовий інтелектуальний простір, систему міжнародного обміну знаннями та співробітництво з передовими державами в сфері науки. Для цього необхідне створення якісної системи вищої освіти, яка б відповідала міжнародним стандартам, яка дозволить налагодити комунікації з елітними міжнародними університетами, залучити в українські університети мігрантів з далекого зарубіжжя і повноцінно брати участь в обміні знаннями і робочої сили.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Акімов Д. І. Болонський процес, навчальна мобільність і трудова міграція [Електронний ресурс] / Д. І. Акімов – Режим доступу до ресурсу: http://biznes-pro.ua/print_full.php?id=1045.

2. Ананко Л. Міграційні ризики освітнього процесу в Україні / Л. Ананко. // Ефективність державного управління: зб. наук. пр. – 2011. – №4. – С. 33–38.
3. Безуглий П. Г. Міграція як результат державної освітньої політика в Україні за часів незалежності / П. Г. Безуглий. // Політичне життя. – 2017. – №4. – С. 4–7.
4. Біляковська О. В. Освітня міграція українців до Польщі: соціопсихологічний аспект / О. В. Біляковська. // Соціально–економічні та етнокультурні наслідки міграції для України : зб. матеріалів наук. – 2011. – С. 231–237.
5. Брензович К. С. Міжнародна студентська міграція та її вплив на соціально–економічний розвиток країн / К. С. Брензович, Є. П. Немеш. // Економіка та суспільство. – 2017. – №10. – С. 32–36.
6. Булатов А. С. Мировая экономика / А. С. Булатов. – Москва: кономистъ, 2008. – 858 с.
7. Глущенко Г. І. Транснаціоналізм мигрантов и перспективы глобального развития / Г. І. Глущенко. // Мировая экономика и международные отношения. – 2005. – №12. – С. 50–57.
8. Гринькевич О. С. Освітня міграція в Україні та світі: інституційне середовище та напрями державного регулювання / О. С. Гринькевич. // Соціально–економічні проблеми сучасного періоду України. – 2013. – №3. – С. 254–263.
9. Державна служба статистики України [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
10. Динаміка міграційних настроїв українців. Електронні дані [Електронний ресурс] // Рейтинг. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: http://ratinggroup.ua/research/ukraine/dinamika_migracionnyh_nastroeniy_ukraincev.html.

11. Жураковська Л. А. Тенденції освітньої міграції в контексті глобалізації економічного розвитку / Л. А. Жураковська. // Демографія та соціальна економіка. – 2014. – №1.
12. Зовнішня трудова міграція населення України – Київ: Український центр соціальних реформ. Державний комітет статистики України, 2009. – 118 с.
13. Ионцев В. Ф. Международная миграция населения: теория и история изучения / В. Ф. Ионцев. – Москва: Диалог–МГУ, 1999. – 370 с.
14. Каленюк І. Вища освіта в сучасному глобальному середовищі / І. Каленюк. // Вища школа. – 2008. – №9. – С. 55–62.
15. Капітанець О. М. Освітня міграція: погляд з проблеми [Електронний ресурс] / О. М. Капітанець // Хроніка подій, повідомлення – Режим доступу до ресурсу: http://archive.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/sre/2012_1/Hronika.pdf.
16. Кисельова О. І. Трудова міграція: суть і причини виникнення / О. І. Кисельова. // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: «Право». – 2013. – №21. – С. 60–63.
17. Красняков Є. Державна освітня політика: сутність поняття, системність, історико–політичні аспекти / Є. Красняков. // Віче : теорет. і громад.–політич. журн.. – 2011. – №20. – С. 21–24.
18. Кривенко Ю. І. Соціально–філософський аналіз причин та механізмів міграції людських ресурсів у постмодерному суспільстві / Ю.І. Кривенко // Науковий Вісник Чернівецького університету. Зб–к наук. Праць. Філософія. – 2011. – Вип. 561–562. – С. 217–221.
19. Курій Л. Інтернаціоналізація вищої освіти як засіб формування людського потенціалу в контексті міжнародних міграційних процесів [Електронний ресурс] / Л. Курій // Ukrainian Scientists World wide – Режим доступу до ресурсу: <http://www.usw.com.ua/profiles/blogs/iinternacionalizaciya-vischoyi>.

- 20.Лібанова Е. М. Зовнішні трудові міграції українців: масштаби, причини, наслідки / Е. М. Лібанова. // Демографія та соціальна економіка. – 2018. – №2. – С. 24.
- 21.Людський розвиток в Україні: інноваційний вимір (колективна монографія) / за ред. Е. М. Лібанової. – К. : Ін-т демографії та соціальних досліджень НАН України. – 2008. – 316 с.
- 22.Малиновська О. А. Урізноманітнення складу населення України під впливом міжнародної міграції: виклик та шляхи реагування / О. А. Малиновська. – Київ: Нац. ін-т стратег. дослідж, 2012. – 53 с. – (НІСД).
- 23.Малиновська О.А. Трудова міграція: соціальні наслідки та шляхи реагування: аналітична доповідь. – К.: НІСД. – 2011. – 40 с.
- 24.Малиновська О.А. Урізноманітнення складу населення України під впливом міжнародної міграції: виклик та шляхи реагування: аналіт. доп. / О.А. Малиновська; Нац. ін-т стратег. дослідж. – К. : НІСД, 2012. – 53 с.
- 25.Мельник С. Перспективи розвитку системи експорту освітніх послуг в Україні / С. Мельник, В. Матросов // Вища школа. – 2012. – №1. – С. 44–48.
- 26.Міграція в Україні: цифри та факти [Електронний ресурс]. – 2019. – Режим доступу до ресурсу: iom.org.ua/sites/default/files/iom-ukraine_facts-ukr_2019.pdf.
- 27.Петрова Т. П. Концепція державної міграційної політики України: цільова орієнтація і основні напрямки / Т. П. Петрова. – Київ: Н.-д. центр з пробл. зайнятості населення та ринку пр. та ін, 1996. – 41 с.
- 28.Примірне положення про академічну мобільність студентів ВНЗ України. Затверджене Наказом МОНУ від 29.05.2013 р. №635 [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: mon.gov.ua/img/zstored/files/635.docx.
- 29.Про схвалення Стратегії державної міграційної політики України на період до 2025 року [Електронний ресурс] // Кабінет Міністрів України;

- Розпорядження 12 липня 2017 р. № 482-р. – 2017. – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/482-2017-%D1%80>.
- 30.П'ятковська О. Р. Механізми регулювання міжнародної трудової міграції: визначення операційного поняття / О. Р. П'ятковська. // Глобальні та національні проблеми економіки. – 2015. – №8. – С. 66–70.
  - 31.Романенко І. Причини і наслідки інтелектуальної трудової міграції / І. Романенко. // Актуальні питання фінансово-економічного розвитку держави та регіонів: зб. тез наукових робіт Міжнародної наук. – практ. конференції. – 2014. – С. 113–117.
  - 32.Cross-border Tertiary Education: A Way towards Capacity Development. OECD and IBRD [Електронний ресурс] // The World Bank.. – 2007. – Режим доступу до ресурсу: <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/6865/Cross-borderTertiaryEducation.pdf?sequence=5>.
  - 33.Семів Л. Освітня міграція в Україні: особливості, оцінка, політика / Любов Семів // Экономика и управление. – 2011. – №4. – С. 33–38.
  - 34.Стадний Є. Українські студенти за кордоном: факти та стереотипи [Електронний ресурс] / Є. Стадний // CEDOS. – 2017. – Режим доступу до ресурсу: <https://cedos.org.ua/uk/osvita/ukrainski-studenty-za-kordonom-fakty-ta-steriotypy>.
  - 35.Стадний Є. Українські студенти за кордоном: факти та стереотипи. CEDOS. 2017. URL: <https://cedos.org.ua/uk/osvita/ukrainski-studenty-za-kordonom-fakty-ta-steriotypy>.
  - 36.Становлення освітньої міграції в умовах глобалізації [Електронний ресурс] // Форум права – Режим доступу до ресурсу: <http://global-national.in.ua/issue-16-2017/24-vipusk16-kviten-2017-r/2911-pavlikha-n-v-stepanyukn-a-stanovlennya-osvitnoji-migratsiji-v-umova-khglobalizatsiji>.

37. Стрижак О. О. Соціальні наслідки глобалізації [Електронний ресурс] / О. О. Стрижак // Економічні наукові інтернет-конференції. – 2011. – Режим доступу до ресурсу: http://www.economyconfer.com.ua/full_article/839/.
38. Сучасна міграція українців до Польща та пов'язані з нею виклики: аналітична записка [Електронний ресурс] // Національний інститут стратегічних досліджень. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: www.niss.gov.ua/content/articles/files/migrats_Pol-fbd2a.pdf.
39. Українська міграція: причини і наслідки [Електронний ресурс] // Віче. Журнал Верховної Ради України. – 2006. – Режим доступу до ресурсу: <http://veche.kiev.ua/journal/310/>.
40. Українське студентство в Польщі: політика залучення, інтеграції та мотивації і плани студентства [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://cedos.org.ua/en/articles/ukrainski-studenty-v-polshchi-politykyzaluchennia-intehratsii-ta-motyvatsiia-i-plany-studentiv>.
41. Українські студенти за кордоном: скільки та чому? [Електронний ресурс] // CEDOS. – 2017. – Режим доступу до ресурсу: URL: <https://cedos.org.ua/uk/osvita/ukrainski-studenty-zakordonom-skilky-ta-chomu#factors>.
42. Федоренко В. Г., Федоренко С. В., Іткін О. Ф. Наукова та інноваційно-інвестиційна діяльність в Україні // Економіка та держава. – 2004. – № 12. – С. 2–5.
43. Ховрак І. В. Міжнародна міграція висококваліфікованих та наукових кадрів: участь України / І. В. Ховрак, М. Ю. Приз. – 2017.
44. Чекушина Ю. В. Види академічної міграції населення України / Ю. В. Чекушина // Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво, 2013 р. – № 3 (72). – С. 76–79.
45. Ясинчук Л. Відтік мізків з України набирає сили [Електронний ресурс] / Л. Ясинчук // Експрес Online. – 2018. – Режим доступу до ресурсу:

<http://expres.ua/main/2018/01/27/281999-vidtik-mizkiv-ukrayiny-nabyraye-syly>.

46. Altbach P. Globalization and the university: Realities in an unequal world, in Forest / P. Altbach, J. J. F. // International handbook of higher education. – 2006. – С. 121–140.
47. Barro R. Economic Growth / R. Barro, M. Sala. – Cambridge: MIT Press, 1999. – 539 с.
48. Basik N. Open Minds on Open Borders / Nathan Basik. // Journal of International Migration & Integration. – 2013. – С. 401–417.
49. Beine M. Brain Drain and Human Capital Formation in Developing Countries: Winners and Losers / M. Beine, F. Docquier, H. Rapoport. // The Economic Journal. – 2008. – С. 631–652.
50. Dervin F. Analyzing the Consequences of Academic Mobility and Migration / Fred Dervin. – Cambridge, 2011.
51. Docquier F. Globalization, Brain Drain, and Development / F. Docquier, H. Rapoport. // Journal of Economic Literature. – 2012. – С. 681–730.
52. Education at a Glance 2020 [Электронный ресурс] – Режим доступа до ресурсу: <http://www.oecd.org/education/education-at-a-glance/>.
53. Education Indicators in focus [Электронный ресурс] // OECD. – 2013. – Режим доступа до ресурсу: <http://www.oecd.org/education/skills-beyond-school/educationindicatorsinfo-cus.htm>.
54. Education at a Glance 2017. [Электронный ресурс] // OECD Indicators – Режим доступа до ресурсу: https://www.oecd-ilibrary.org/education/education-at-a-glance-2017_eag-2017-en.
55. Franzoni C. Foreign-born scientists: mobility patterns for 16 countries / C. Franzoni, G. Scelatto, P. Stephan. // Natural Biotechnology. – 2012. – №12.
56. Ganguli I. Labor Markets in Transition: Science and Migration after the Collapse of the Soviet Union : дис. докт. / Ganguli.

57. Ganguli I. Saving Soviet Science: The Impact of Grants When Government R&D Funding Disappears. – July 1, 2011;
58. Ganguli I. Scientific Brain Drain and Human Capital Formation after the end of the Soviet Union. / Ganguli. – Warsaw: CARIM–East Research Report, 2013.
59. Giannoccolo P. The Brain Drain. A Survey of the Literature. Preliminary Version / Giannoccolo., 2004.
60. Gibson J. The Economic Consequences of “Brain Drain” of the Best and Brightest. Microeconomic Evidence from Five Countries / J. Gibson, D. McKenzie. – 2010: The World Bank Development Research Group.
61. High–Level Dialogue on International Migration and Development [Электронный ресурс] // United Nations Department of Economic and Social Affairs. – 2013. – Режим доступа до ресурсу: <http://www.un.org/en/ga/68/meetings/migration/>.
62. Hunter P. Brain drain, brain gain or brain sharing? / P. Hunter. // EMBO Reports. – 2003.
63. Inbound Internationally Mobile Students by Country of Origin [Электронный ресурс] // UNESCO – Режим доступа до ресурсу: <http://uis.unesco.org/indicator/edu-mobilityin-country>.
64. International Migration Report 2017: Highlights // United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division. – 2017. – 38 p.
65. International students contribute \$31 billion to Australian economy [Электронный ресурс]. – 2018. – Режим доступа до ресурсу: <https://www.ststephenscollege.com.au/blog/international-students-contribute-31-billion-to-australianeconomy>.
66. Joseph G., Wodon Q. International migration and potential losses in A country’s education investment // Migration Policy Practice. – Vol. 3. No. 5. – October–November 2013 – p. 19–20;

67. Jozwiak I. Crisis-driven Mobility between Ukraine and Poland. What Does the Available Data (Not) Tell Us / I. Jozwiak, M. Piechowska. // CMR Working Papers. – 2017. – №99.
68. Kacprzak I. Ukraińcy w Polsce. Pracownicy ze Wschodu tylko na papierze [Електронний ресурс] / I. Kacprzak. – 2018. – Режим доступа до ресурсу: <http://www.rp.pl/Spoleczenstwo/303299991-Ukrajnicy-w-Polsce-Pracownicy-ze-Wschodu-tylko-na-papierze.html>.
69. Kapur D. Global Hunt of Talent and its impact on the developing world / D. Kapur, J. McHale. // Center for Global Development. – 2005.
70. Korobkov A. V. Ukrainian brain drain: Myths vs reality / A. V. Korobkov, Z. A. Zaionchkovskaia. // Journal of Communist and Post-Communist Studies. – 2012. – С. 327–341.
71. Lucas R. Why Doesn't Capital Flow from Rich to Poor Countries? / R. Lucas. // American Economic Review. – 1990. – С. 92–96.
72. Mattoo A. Brain Waste? Educated Immigrants in the U.S. Labor Market / A. Mattoo, N. Ileana Cristina, O. Çağlar., 2005.
73. McAuslanda C. Bidding for brains: Intellectual property rights and the international migration of knowledge workers / C. McAuslanda, P. Kuhn. // Journal of Development Economics. – 2011. – С. 77–87.
74. Measuring up: Global market share and national targets in international education [Електронний ресурс] // ICEF (International Consultants for Education and Fairs). – 2017. – Режим доступа до ресурсу: <http://monitor.icef.com/2017/04/measuring-global-marketshare-national-targets-international-education>.
75. Migration Conceptual Framework: Why do people move to work in another place or country? [Електронний ресурс] // AAG Center for Global Geography Education. – 2011. – Режим доступа до ресурсу: http://cgge.aag.org/Migration1e/ConceptualFramework_Jan10/ConceptualFramework_Jan105.html.

- 76.NAFSA International Student Economic Value Tool [Электронный ресурс]
// NAFSA: Association of International Educators. – Режим доступа до
ресурсы:
https://www.nafsa.org/Policy_and_Advocacy/Policy_Resources/Policy_Trends_and_Data/NAFSA_International_Student_Economic_Value_Tool.
- 77.National Science Foundation [Электронный ресурс]. – 2020. – Режим
доступу до ресурсу: <https://www.nsf.gov/>.
- 78.Recent developments in international migration movements and policies. //
International Migration Outlook. – 2013.
- 79.Romer P. Endogeneous Technological Change / Romer. // 1990. – С.
71–102.
- 80.Saxenian A. The New Argonauts: Regional Advantage in the Global
Economy / A. Saxenian. // Harvard University Press. – 2007.
- 81.Shkolnikov V. Scientific Bodies in Motion. The Domestic and International
Consequences of the Current and Emergent Brain Drain from Former Soviet
Union / V. Shkolnikov., 1994.
- 82.Statistisches Bundesamt [Электронный ресурс] – Режим доступа до
ресурсы: <https://www.destatis.de/EN/Homepage.html>.
- 83.Student mobility and foreign students in tertiary education [Электронный
ресурс] – Режим доступа до ресурсу:
<http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/education>.
- 84.The European Higher Education Area in 2012. Bologna Process
Implementation Report, 2012. – 224 с.
- 85.The Quality of the Long-Term Student Migration Statistics [Электронный
ресурс] // UK Statistics Authority. – 2017. – Режим доступа до ресурсу:
<https://www.statisticsauthority.gov.uk/wpcontent/uploads/2017/07/The-quality-of-long-term-studentmigration-statistics.pdf>.
- 86.The World University Rankings: The essential elements in our world-leading
formula [Электронный ресурс] – Режим доступа до ресурсу:

- <http://www.timeshighereducation.co.uk/worlduniversity-rankings/2012-13/world-ranking/methodology>.
- 87.UNESCO. Data for the Sustainable Development Goals [Электронный ресурс] – Режим доступа до ресурсу: <http://data.uis.unesco.org/>.
- 88.UNESCO. Education: Inbound internationally mobile students by country of origin [Электронный ресурс] – Режим доступа до ресурсу: <http://data.uis.unesco.org/Index.aspx?queryid=171#>.
- 89.Varghese N. V. Globalization of higher education and cross-border student mobility [Электронный ресурс] / N. V. Varghese // Research papers ИЕР – Режим доступа до ресурсу: www.unesco.org/iiep/PDF/pubs/2008/Globalization_HE.pdf.
- 90.Williams B.R., Science and Technology in Economic Growth. – London: McMillan Press Ltd, 1973.;
- 91.Yatslco P. Brain Circulation / P. Yatslco. // Forbes. – 2002.

ДОДАТКИ

Додаток А

Таблиця 1. Кількість українських громадян, що виїхали на роботу за кордон (за статтю та вікових групах)

Рік	Кількість громадян					% громадян		
	всього	Річний приріст	Річний приріст (середнє)	В тому числі		всього	чоловіки	жінки
				чоловіки	жінки			
2011	60926	8%	6%	50722	10204	100	100	100
2012	65747	6%		52185	13562	100	100	100
2013	69866	5%		58986	10880	100	100	100
2014	73130	-9%	-3%	60899	12231	100	100	100
2015	66285	6%		56163	10122	100	100	100
2016	70236	-4%		60075	10161	100	100	100
2017	67549	-5%		60176	7373	100	100	100
2018	64370			58943	5427	100	100	100
Вік								
16-29								
2011	20995			12763	8232	34,5	25,2	80,7
2012	27238			15780	11458	41,4	30,2	84,5
2013	25088			16030	9058	35,9	27,2	83,3
2014	26646			16628	10018	36,4	27,3	81,9
2015	22090			13943	8147	33,3	24,8	80,5
2016	24866			16035	8831	35,4	26,7	86,9
2017	19979			14622	5357	29,6	24,3	72,7

2018	19097		15368	3729	29,7	26,0	68,0
Бік							
30-39							
2011	16110		15295	815	26,4	30,2	8,0
2012	15190		14091	1099	23,1	27,0	8,1
2013	15774		15143	631	22,6	25,7	5,8
2014	15867		15233	634	21,7	25,0	5,2
2015	15120		14489	631	22,8	25,8	6,2
2016	14845		14408	437	21,1	24,0	4,3
2017	15307		14243	1064	22,7	23,7	14,4
2018	15463		14629	834	24,0	24,8	15,4
Бік							
30-39							
2011	16392		15662	730	26,9	30,9	7,2
2012	16085		15386	699	24,6	29,5	5,2
2013	18513		17747	766	26,5	30,1	7,0
2014	18621		17572	1049	25,5	28,9	8,6
2015	17936		17075	861	27,1	30,4	8,5
2016	18244		17720	524	26,0	29,5	5,2
2017	18939		18360	579	28,0	30,5	7,9
2018	17783		17215	568	27,6	29,2	10,5
Бік							
40-49							
2011	5065		15662	730	26,9	30,9	7,2
2012	4934		15386	699	24,6	29,5	5,2
2013	6531		17747	766	26,5	30,1	7,0
2014	7727		17572	1049	25,5	28,9	8,6
2015	7172		17075	861	27,1	30,4	8,5
2016	7540		17720	524	26,0	29,5	5,2
2017	7994		18360	579	28,0	30,5	7,9
2018	6685		17215	568	27,6	29,2	10,5
Бік							
50-59							
2011	2102		4762	303	8,3	9,4	3,0
2012	2014		4710	224	7,5	9,0	1,7

2013	3322
2014	3364
2015	3107
2016	3661
2017	4164
2018	4065
Вік	
50-59	
2011	262
2012	286
2013	638
2014	905
2015	860
2016	1080
2017	1166
2018	1277
Вік	
Від 60 і більше	
2011	262
2012	286
2013	638
2014	905
2015	860
2016	1080
2017	1166
2018	1277

6225	306	9,3	10,6	2,8
7389	338	10,6	12,1	2,8
6853	319	10,8	12,2	3,2
7289	251	10,7	12,1	2,5
7735	259	11,8	12,9	3,5
6460	225	10,4	11,0	4,1
1994	108	3,5	3,9	1,1
1951	63	3,1	3,7	0,5
3219	103	4,8	5,5	0,9
3201	163	4,6	5,3	1,3
2969	138	4,7	5,3	1,4
3565	96	5,2	5,9	0,9
4085	79	6,2	6,8	1,1
4001	64	6,3	6,8	1,2
246	16	0,4	0,5	0,2
267	19	0,4	0,5	0,1
622	16	0,9	1,1	0,1
876	29	1,2	1,4	0,2
834	26	1,3	1,5	0,3
1058	22	1,5	1,8	0,2
1131	35	1,7	1,9	0,5
1270	7	2,0	2,2	0,1

Джерело: Державна міграційна служба України [Електронний ресурс] //

Статистичні дані – Режим доступу до ресурсу:

<https://dmsu.gov.ua/diyalnist/statistichni-dani.html>.

Додаток Б

Таблиця 2. Кількість українських громадян, що виїхали на роботу за кордон (за професіями і посадами)

	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Всього	60926	65747	69866	73130	66285	70236	67549	64370
керівники	10711	11056	12437	12589	11852	13068	15754	14516
спеціалісти	16768	16999	19410	19672	18504	20069	17821	19853
в області техніки, технології (інженери, техніки, механіки, лаборанти, містобудівники, планувальники транспортних вузлів)	9889	10833	13284	14308	13392	14799	13100	14917
зайняті обслуговуванням і ремонтом засобів обчислювальної техніки (інженери, техніки, програмісти, контролери ЕОМ, комп'ютерів)	23	72	168	127	97	96	82	55
в галузі охорони здоров'я (лікарі, акушерки, масажисти, фельдшери, фармацевти, сестри медичні, не включаючи молодших медичних сестер (санітарок), зубні техніки, лаборанти)	262	165	117	101	80	113	60	122
в області культури і мистецтва (бібліотекарі, лектори, екскурсоводи,	2877	1743	973	821	540	683	226	282

перекладачі, бібліографи, мистецтвознавці, художники, режисери, артисти, композитори, письменники, музиканти, співачи)								
навчально-виховний, викладацький персонал (викладачі, вчителі, вихователі)	429	205	370	210	316	238	38	67
Інші	3288	3981	4498	4105	4079	4140	4315	4410
частка інтелектуальних мігрантів (керівники і фахівці) від загальної чисельності тих, хто виїхав	45%	43%	46%	44%	46%	47%	50%	53%

Джерело: Державна міграційна служба України [Електронний ресурс] // Статистичні дані – Режим доступу до ресурсу: <https://dmsu.gov.ua/diyalnist/statistichni-dani.html>.

Додаток В

Таблиця 3. Кількість громадян із освітою, що виїхали за кордон по трудовим договорам

	Кількість громадян						
	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Всього	60926	69866	73130	66285	70236	67549	64370
з них мають:							
освіту							
Вища професійна	208 80	250 82	246 07	315 17	276 47	295 62	266 14
Середня професійна	237 86	270 92	286 68	244 96	255 57	238 75	233 62

Джерело: Державна міграційна служба України [Електронний ресурс] // Статистичні дані – Режим доступу до ресурсу: <https://dmsu.gov.ua/diyalnist/statistichni-dani.html>.

Додаток Г

	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Всього	39	57	68	90	59	83	51	19	32	26	23	27	13	13	8	6	4	8	5	8	6	5
у т.ч. до країн																						
Ізраїль	11	4	3	6	10	10	2	2	2	2	3	–	1	–	–	–	–	1	–	–	–	–
Канада –	3	1	1	–	3	3	–	1	–	1	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	1	–
Німеччина	–	2	2	3	3	8	4	2	10	6	1	4	1	4	–	2	–	1	–	–	–	–
Польща	–	–	5	1	3	5	–	2	2	2	1	2	1	2	–	2	1	1	1	2	1	3
Росія	8	13	27	47	20	35	22	6	6	3	5	3	1	3	3	2	1	1	–	3	2	1
США	13	28	22	23	19	15	13	6	6	9	6	5	7	2	4	–	–	–	2	–	2	1
Інші країни	7	7	8	9	4	7	7	1	5	4	6	13	2	2	1	–	2	4	2	3	–	–

Джерело: Державний комітет статистики України

Чисельність кандидатів наук, які виїхали за кордон, за країнами (осіб)

	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Всього	184	129	98	104	125	139	128	79	74	45	37	48	22	26	31	47	51
у т.ч. до країн																	
Ізраїль	23	12	10	14	15	8	4	–	3	1	4	–	–	–	–	–	–
Канада	16	5	4	10	12	13	14	7	10	4	–	–	–	2	1	2	3
Німеччина	17	18	13	22	14	29	25	12	16	13	5	5	3	11	3	2	5
Польща	1	3	2	1	2	2	3	2	–	3	1	1	3	–	–	3	3
Росія	63	36	23	12	31	32	20	17	18	4	4	9	5	5	3	10	6
США	42	33	37	24	34	35	27	22	20	7	12	17	6	4	10	13	11
Інші країни	22	22	9	21	17	20	35	19	7	13	11	16	5	4	14	17	23

Джерело: Державний комітет статистики України

Додаток Д

Розподіл докторів наук, які виїхали за кордон, за галузями наук (осіб)

	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Всього	90	59	83	51	19	32	26	23	27	13	13	8	6	4	8	5	8	6	5
з них за галузями наук																			
фізико-математичні	15	7	19	9	6	7	6	7	11	1	3	2	2	2	2	3	–	2	1
хімічні	2	2	4	1	1	1	–	2	1	–	1	1	–	–	1	–	–	1	–
біологічні	4	2	6	5	2	4	2	2	5	5	1	–	–	–	1	1	1	1	–
геологічні	–	–	–	1	–	1	–	–	1	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
географічні	2	1	–	2	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	1	–	–
сільськогосподарські	2	1	–	1	–	2	–	1	–	–	–	–	1	–	–	–	1	–	–
ветеринарні	2	–	–	1	–	–	–	2	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
фармацевтичні	1	–	1	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
медичні	20	11	10	8	–	4	7	2	4	1	4	2	2	–	2	–	1	–	3
технічні науки	21	26	25	19	6	9	9	5	1	6	3	1	–	–	1	1	2	1	–
історичні	3	2	3	1	–	1	–	–	1	–	–	–	–	1	–	–	–	–	–
філологічні	2	2	2	–	2	–	–	1	2	–	–	–	–	1	–	–	–	–	–
філософські	3	–	3	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
національна безпека	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	1	–	–
політичні науки	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
економічні науки	7	2	6	2	2	2	2	–	–	–	–	–	–	–	1	–	–	–	1
юридичні науки	–	–	1	1	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	1	–	–
педагогічні науки	5	1	3	–	–	–	–	1	–	–	1	–	1	–	–	–	–	1	–
психологічні науки	–	1	–	–	–	–	–	–	1	–	–	2	–	–	–	–	–	–	–
соціологічні науки	–	–	–	–	–	1	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–

Джерело: Державний комітет статистики України

Додаток Е

Розподіл кандидатів наук, які виїхали за кордон, за галузями наук (осіб)

	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Всього	187	129	98	104	125	139	128	79	74	45	37	48	22	26	31	47	51
з них за галузями наук																	
фізико-математичні	17	16	19	21	35	29	38	13	8	9	11	6	3	6	8	6	22
хімічні	4	3	2	6	4	13	5	6	5	–	1	3	–	–	–	2	2
біологічні	22	19	20	7	8	17	16	13	15	4	4	11	3	2	9	17	11
геологічні	–	1	3	1	–	1	–	1	–	–	1	1	–	–	–	–	–
географічні	2	1	1	–	1	–	–	–	1	–	–	–	1	–	–	–	–
сільськогосподарські	5	3	1	1	5	2	1	1	1	–	2	1	–	–	–	1	–
ветеринарні	1	–	1	1	–	1	–	–	1	–	–	1	–	–	–	–	1
медичні	21	16	7	14	25	15	20	12	14	17	6	12	3	3	2	7	5
технічні науки	63	45	26	30	28	34	23	12	13	6	3	3	3	2	2	2	3
історичні	8	4	1	–	1	3	3	1	1	–	–	2	–	1	2	–	2
філологічні	8	4	5	2	6	4	7	8	8	4	2	–	4	2	1	–	2
філософські	9	–	1	6	5	3	–	–	–	–	1	–	–	–	1	–	–
спеціальні науки	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	1	–	–	–	–	–
політичні науки	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	1	–
економічні науки	12	10	3	7	1	5	9	7	3	2	2	5	1	4	2	1	1
юридичні науки	5	1	1	1	–	1	1	–	–	–	1	1	–	–	2	–	–
педагогічні науки	4	4	6	4	6	8	3	1	2	3	1	1	3	–	2	1	1
психологічні науки	–	1	–	–	–	–	1	2	–	–	–	–	1	–	–	2	1

Джерело: Державний комітет статистики України

Додаток Є

Українці в німецьких університетах

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Центральні інституції університетських поліклінік (лише медицина людини)	1	-	-	1	-	-	-
Центральні інституції (за виключенням лікарняного штату)	13	22	34	38	44	54	52
Мистецтво і Дослідження Мистецтва	24	23	25	28	37	36	38
Інженерія	73	75	90	93	123	146	157
Сільське господарство, лісництво та харчові технології	6	5	6	4	6	7	8
Ветеринарія	2	4	3	2	3	3	2
Медицина і охорона Здоров'я	66	78	78	87	92	94	96
Математика, Природничі науки	199	213	197	209	222	242	276
Право, економіка, Суспільні науки	20	28	25	42	51	49	62
Філологія та Культурологія	27	29	30	44	44	56	67
ВСЬОГО	431	477	488	548	622	687	758

Джерело: Statistisches Bundesamt

Додаток Ж

Українські докторанти в США

Рік	Докторські ступені українським вченим в США	Галузь	1997-2001	2002-06	2007-11	1997-2011
		Усі галузі	136	266	333	735
		Сільське господарство, природні ресурси	D	D	7	19
1997	13	Біологія, біомедичні науки	23	23	40	86
1998	26	Охорона здоров'я	D	D	D	7
1999	36	Інженерія	20	36	48	104
2000	28	Комп'ютерні науки	D	D	17	28
2001	33	Математика	19	33	47	99
2002	55	Фізика та астрономія	39	55	39	133
2003	46	Науки про Землю, атмосферу та океани	D	D	D	6
2004	45	Хімія	14	29	36	79
2005	56	Суспільні науки та психологія	7	44	58	109
2006	64	Гуманітарні науки	D	9	D	18
2007	74	Освіта	D	D	8	20
2008	61	Інші (не-наука і не-інженерія)	D	D	18	27
2009	81	D = приховано для захисту конфіденційності даних респондентів				
2010	72					
2011	45					
Total	735					

Джерело: National Science Foundation, National Center for Science and Engineering Statistics, NSF/NIH/ED/USDA/NEH/NASA Survey of Earned Doctorates; special tabulation (November 2013).

Джерело: National Science Foundation, National Center for Science and Engineering Statistics, NSF/NIH/ED/USDA/NEH/NASA Survey of Earned Doctorates; special tabulation (November 2013).

Додаток 3

Зразок анкети, що використовувалась в дослідженні

Опитування з метою виявлення міграційних настроїв студентів

Основною метою опитування є визначення, які міграційні плани і настрої студентів одного з лідерів серед ВНЗ України, а також зрозуміти, які соціальні та економічні характеристики респондентів і як вони корелюють з міграційними настроями.

Усі відповіді будуть анонімними.

Будемо вдячні за Ваше сприяння дослідження питання.

*Обов'язкове поле

Чи є Ви студентом Національного університету "Острозька академія"? *

☐ Так

☐ Ні

На якому курсі Ви зараз навчаєтесь? *

☐ 1 курс

☐ 2 курс

☐ 3 курс

☐ 4 курс

☐ 5 курс

☐ 6 курс

Оберіть Ваш факультет. *

- ☐ Факультет політико-інформаційного менеджменту
- ☐ Факультет романо-германських мов

Чи думали ви коли-небудь про те, щоб емігрувати з України за кордон? *

- ☐ Так
- ☐ Ні

У якій сфері ви плануєте будувати свою кар'єру в подальшому? *

- ☐ Планую працювати в якості найманого працівника в бізнес-офісі
- ☐ Планую створити свій власний бізнес
- ☐ Планую розвиватись в академічній сфері
- ☐ Планую будувати кар'єру на державних посадах
- ☐ Планую працювати у некормеційних організаціях (політичні/соціальні/благодійні)

Чи був у вас досвід довгострокового (більше 1ого місяці) навчання / самостійного життя за кордоном? (Стажування, лінгвістична школа, студент по обміну ...) *

- ☐ Так
- ☐ Ні

Хотіли б ви виїхати за кордон по завершенню навчання в "Нау "ОА"? *

- ☐ Так, і планую
- ☐ Так, але обставини не дозволяють
- ☐ Ні

З якою першочерговою метою Ви хотіли б виїхати за кордон? *

- ☐ Продовжити навчання
- ☐ Влаштуватись на постійну роботу
- ☐ Створити сім'ю
- ☐ Інше: _____

Чому Ви хотіли б виїхати за кордон? (за шкалою від 1 до 5) *

	1	2	3	4	5
За кордоном вище якість життя	☐	☐	☐	☐	☐
За кордоном вище якість освіти	☐	☐	☐	☐	☐
За кордоном вище рівень безпеки	☐	☐	☐	☐	☐
За кордоном краще правовий клімат	☐	☐	☐	☐	☐
За кордоном більше можливостей для заробітку/ кар'єрного росту	☐	☐	☐	☐	☐
Мене приваблює культура країни, куди я хотів би поїхати	☐	☐	☐	☐	☐
За кордоном більше політичних свобод	☐	☐	☐	☐	☐
Хотілось би створити сім'ю за кордоном	☐	☐	☐	☐	☐

